

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI**

**KUR'AN MÜŞKİLLERİNİN GİDERİLMESİNDE
TARİHİ MALZEMENİN KULLANIMI**

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Ali AĞILKAYA

Ankara - 2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI**

**KUR'AN MÜŞKİLLERİNİN GİDERİLMESİNDE
TARİHİ MALZEMENİN KULLANIMI**

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Ali AĞILKAYA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Ankara - 2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

KUR'AN MÜŞKİLLERİNİN GİDERİLMESİNDE
TARİHİ MALZEMENİN KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	III
ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	V
KISALTMALAR	VII

GİRİŞ

MÜŞKİLU'L-KUR'ÂN İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. MÜŞKİL KAVRAMI VE MÜŞKİLU'L-KUR'ÂN İLMİ.....	2
II. MÜŞKİLU'L-KUR'ÂN HAKKINDA YAZILAN ESERLER	5
III. MÜŞKİL KAVRAMINA YAKIN KAVRAMLAR.....	5
III.1. Muhtelif.....	5
III.2. Müteşâbih	6
III.3. Mücmel	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN ÂYETLERİNDE İŞKÂLE YOL AÇAN SEBEPLER VE İŞKÂLİ GİDERME YOLLARI

I. KUR'ÂN ÂYETLERİNDE İŞKÂLE YOL AÇAN SEBEPLER.....	9
I. 1. Konu ve Yer Değişikliğinden doğan ihtilaf.....	9
I. 2. Hakikat veya Mecaz Olma İhtimali	10
I. 3. Karşıt anlamlılığın sebep olduğu müşkilat.....	10
I. 4. Konunun çeşitli safhalarının olması.....	11
I. 5. Lafzın Müşterek Olması.....	11
I. 6. Fiilin İsnadı Yönünden âyette Yer Alan İhtilaf.....	12
II. İHTİLAF HALİNDE TERCİH SEBEPLERİ	13
III. KUR'ÂN AYETLERİNDE İŞKÂLİ GİDERME YOLLARI	14
III. 1. Te'vil.....	14
III. 2. Tercih.....	15

<i>III.3. Nesh</i>	15
--------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

MÜŞKİLLERİN GİDERİLMESİNDE TARİHİ MALZEMENİN KULLANIMI

I. MÜŞKİL ÂYETLERDEKİ İŞKÂLİN GİDERİLMESİNDE	17
TEFSİRLERİN YÖNTEMİ.....	17
A. KLASİK TEFSİRLER.....	17
<i>a) Hadis Rivayetleri</i>	18
<i>b) Sebeb-i Nüzul Rivayetleri</i>	29
B. ÇAĞDAŞ TEFSİRLER	34
<i>a) Hadis Rivayetleri</i>	34
<i>b) Sebeb-i Nüzul Rivayetleri</i>	36
II. ULÛMU'L-KUR'AN VE MÜŞKİLU'L-KUR'AN KİTAPLARI	38
III. HADİS LİTERATÜRÜNDE “KİTABU'T-TEFSİR”LER	46
IV. ÇAĞDAŞ KUR'AN ÇALIŞMALARI	50
SONUÇ	53
KAYNAKLAR	55
ÖZET	58
ABSTRACT	59

ÖNSÖZ

Tarih boyunca Müslümanların dini inançlarını, ibadetlerini, davranışlarını ve toplumsal yaşamlarını tanzim etmede başlıca rehber olan Kur'ân, Müslümanların entelektüel dünyasında da en çok ilgiyi gören kitap olmuştur. Kur'an'ı Kerim'in ilahî bir kelim olmasına rağmen ilk ve doğrudan muhataplarının yedinci asır Arap toplumu olması, Kur'an ile dolaylı ve modern muhatapları arasında tarihsel ve kültürel mesafelerin varlığını kaçınılmaz kılmış, murad-ı ilahînin anlaşılması ve yorumlanması önünde bir takım engeller zuhûr etmiştir. Diğer yandan temelde sözlü bir geleneğin içinde nâzil olmuş olan ilâhî hitabın tabiatından kaynaklanan bir takım anlamaya yönelik engeller de bulunmaktadır. Tefsir ve Kur'ân ilimleri esas itibariyle bu meseleler merkezinde vücut bulmuş ilimlerdir ve bu ilimlerin konusunu teşkil eden önemli hususlardan biri de, Kur'ân'daki müşkil âyetlerdir.

Genel manada âyetlerin nüzulüne eş bir tarihi olan bu konu, sonraki zamanlarda özellikle tefsir ilmi içinde özel bir ehemmiyet kazanmıştır. Bu çerçevede zâhirî olarak âyetler arasında var gibi görünen teâruz ve ihtilafın insanlarda oluşmuş geçici bir durum olduğunu ve Kur'an'da gerçek anlamda böyle bir noksanlığın bulunmadığını ortaya koymak amacıyla pek çok çalışma yapılmış ve bu çalışmalar zamanla Müşkilü'l-Kur'an ilminin doğmasına vesile olmuştur. Zamanla Müşkilü'l-Kur'an ilmi çerçevesinde vücut bulan ilmî faaliyetler geniş ve derin bir mahiyet arz etmiş, konuyla ilgilenen bilginler âyetlerdeki işkâli gidermek adına çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır.

Bu alışmada, Kur'an âyetleri arasında var olduğu söylenen müşkillerin giderilmesi için müfessirlerin ve konuyla ilgilenen muhtelif müelliflerin tarihi malzeme kullanımları ele alınmış ve Mşkulu'l-Kur'ân çerçevesinde değerlendirilebilecek eserler içinde tarihi malzemenin kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldıysa ne sıklıkta kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan konunun son derece geniş bir araştırma alanına sahip olduğu göz önünde bulundurulmuş ve inceleme alanı belirli/yaygın eserlerle sınırlandırılmıştır.

Bu vesileyle, konu seçiminden başlayarak tüm araştırma boyunca sıcak ilgi ve yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Halis ALBAYRAK'a teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Ayrıca katkılarından dolayı arkadaşlarım Suat Koca ve Zışan Türcan'a medyn-i şkrân olduğumu ifade etmek isterim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Muhammed Ali AĞILKAYA

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Kur'an'ı Kerim Allah Teâla tarafından tüm insanlığın dünya ve ahiret saadetine kavuşması amacıyla gönderilmiştir. Kur'an bu gayeye bağlı olarak insanların anlayabileceği açıklıkta gelmiştir. Ne var ki Kur'an'ın bazı kısımlarını insanların anlayamadıkları olmuştur. Bu durum araştırmacılar arasında ilgi uyandırmış, bu konuda birçok çalışmanın yapılmasına sebep olmuştur. Bu konuyu ele alan ilim dalı dahi meydana getirilmiştir. Kur'an âyetleri arasında ilk bakışta çelişki ve tenâkuz gibi görünen durumları inceleyen tefsir usûlü ilmine "Müşkilü'l-Kur'an" denir.

Kur'ân ve Kur'an ilimleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilenen bilginler müşkillerinin giderilmesi adına çeşitli yol ve yöntem takip etmişler ve çeşitli kaynaklardan yararlanmışlardır. İşte tezimizin konusunu da müfessirlerin kullandıkları yöntemler içinden tarihi malzemenin kullanımı oluşturmaktadır. Çalışmamızda, "bu sahada telif sahibi bilginler müşkillerin giderilmesi adına malzeme olarak tarihî malzemedenden de yararlanmışlar mı yararlanmamışlar mı?" sorusu etrafında Hz. Peygamber'den gelen hadis rivâyetleri, âyetlerin sebab-i nüzûlü ile ilgili rivâyetler, siyer malzemesi, hatta nasih-mensuh ayırımı ve mekki medeni ayırımıyla ilgili bilgiler ve rivâyetler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. "Eğer müfessirler tarihî malzemedenden yararlanmışlarsa hangi tür tarihî malzemedenden yararlanmışlar? Eğer tarihî malzemedenden yararlanmamışlarsa biz de bir öneri olarak tarihî malzeme sunabilir miyiz?" türünden sorular da tezimizin özgün boyutunu oluşturacaktır. Kısacası tezimizin amacı, Kur'an müşkillerinin giderilmesinde tarihî

malzemenin kullanımına dair tasvirî ve tahlilî bir çalışma yapmak ve bu suretle akademik Kur'ân çalışmalarına mütevazı bir katkıda bulunmaktır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümde müşkil ve Müşkulu'l-Kur'an ilmi hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde işkâle yol açan sebepler ve işkâli giderme yollarını incelenmiş, ikinci bölümde ise araştırmamızın asıl konusunu teşkil eden müşkillerin giderilmesinde tarihi malzemenin kullanımını inceleme konusu yapılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Kur'an Tefsirleri tahlil edilmiştir. "Klasik tefsirler" ve "Çağdaş Tefsirler" şeklinde ikiye ayırdığımız tefsirlerde müfessirlerin işkâli giderme adına tarihi malzemenin ne sıklıkla yararlandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak ansiklopedik Ulumu'l-Kur'an kitapları, üçüncü ve dördüncü olarak da sırasıyla hadis kitaplarının "Kitabu't-Tefsir" bölümleri ve "Çağdaş Kur'an çalışmaları" incelenerek ayetlerdeki işkâlin giderilmesinde tarihi malzemenin istihdam edilmesi üzerinde durulmuştur.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makâle
ö.	: ölüm tarihi
v.	: vefâtı
trc.	: Tercüme eden
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yay.	: Yayınevi
c.c.	: Celle Celalüh
Hz.	: Hazreti
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
r.a.	: Radıyallahu anh
b.	: bin (oğlu)
bkz.	: bakınız
s.	: sayfa
ist.	: İstanbul
m.	: Milâdi
h.	: Hicrî
c.	: Cilt

GİRİŞ

MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. MÜŞKİL KAVRAMI VE MÜŞKİLÜ'L-KUR'AN İLMİ

مشکل “Müşkil” sözlükte “karışık olmak” anlamında اشکل “eşkele” filinden ism-i fâil / etken ortaçtır.¹ Kendisinden kastedilen mânâ, kapalı ve gizli olan lafza müşkil denir. Yine kendisinin şekline girene ve neticede ona benzeyene, tanımında güçlük çıkardığı için müşkil ismi verilmiştir.² Siyah ile beyaz karıştığında, “müşkil oldu” denilir.³ Yine müşkil kelimesi lugatte, gayet zor olan şey, karışık olan şey, rengi kırmızıya çalan nesne anlamına gelmektedir.⁴ Gizliliği ve kapalılığından dolayı başkasıyla iltibas edilip karıştırılan şeye de “müşkil” denilmiştir.⁵ Tefsir usulcülerine göre müşkil, kendisinden kastedilen mânâ, karışık ve kapalı hale gelen lafızdır.⁶ Fahrudin er-Razi (ö. 606/1209), müşkili şöyle tanımlar: “Müşkil, sabit olup olmadığı bilinemeyen, varlığı, akıl ve zihinde, yokluğuna müsavî ve ona müşâbih olanı, birini diğerinden ayırt etmede ağır basan taraf bulunmayan şeye denir.”⁷ Cürcânî (ö. 816/1413) *et-Târifât*'ında müşkili, “benzeri arasında karışan lafızdır” diye târif etmiştir.⁸ Tefsir usulünde ise müşkil, “Âyetler arasında ihtilaf ve çatışma gibi görülen durumlardır. Ya da çeşitli zaman, mekân, şart ve gâyelere bağlı olarak değişik hükümler ve çeşitli mânâlar ifâde eden kıraat ve lafızların varlığı, şeklinde tarif edilmiş ve müşkilin lafzından doğan kapalılığı da mücmel bölümünde ele

¹ İbn Manzur, Cemalu'd-Din Muhammed İbn Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1956, XI, 356

² İbn Manzur, *a.g.e s. 356*.

³ İbn Manzur, *a.g.e s. 356*.

⁴ Turan, Abdülbaki, *Müşkil*, Şamil İslam Ansiklopedisi, İstanbul, tsz., IV, 396.

⁵ İbnu Kuteybe, Abdullah ibn Muslim ed-Dineviri, *Te'vilu Müşkili'l-Kur'an*, Kahire, 1973, s.78

⁶ Demirci, Sabri, *Kur'anda Müşkil Ayetler*, İstanbul 2005, s.19

⁷ Fahrudin Er-Râzi İbnu'l-Allâme Ziyâuddîn Ömer, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Dârul-Fikr, Beyrut, 1401/1981, VII, 181.

⁸ Şahin Osman, *Kur'an'ı Kerimdeki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s.37

alınmıştır.⁹ Müşkil, dinleyenin üzerinde bir süre düşünmeden gerçek manasını anlayamayacağı kelimedir. Mücmel de buna yakın bir anlam taşır. Nitekim müşkil ile mücmel arasında büyük bir fark yoktur.¹⁰

Âyetlerin çatışır gibi görünmesi konusunda ilk söz söyleyen kişi İbn Abbas (ö. 68/688) olmuştur. Ona Kur'an'da ihtilafli âyetlerin bulunduğunu iddia eden bir adam gelmiş, o da bunların birer şüphe olduğunu belirterek onun okuduğu âyetlerin arasını bulmuş ve adamın şüphesini gidermiştir.¹¹

Kur'an âyetleri arasında ilk bakışta çelişki ve tenâkuz gibi görünen durumları inceleyen tefsir usulü ilmine veya Kur'an ilmine "Müşkilü'l-Kur'an" denir.¹² Aslında Allah kelâmında tenâkuz ve çelişki söz konusu olamaz. Suyûtî (ö. 911 / 1505) bu konu hakkında şöyle der: "Bundan maksat âyetler arasında bir zıtlığın zannedilmesidir. Allah'ın kelâmı bundan münezzehtir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا "Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Şayet o, Allah'tan başkasından olsaydı, onda çok ihtilaflar bulurlardı"¹³ Gazzâli'ye (ö. 505/1111) bu âyetteki ihtilafın anlamı sorulduğunda, "İhtilaftan maksat, mânâlar arasındaki müşterek lafızların ihtilafıdır. Yoksa bu husustaki insanların ihtilafı değildir." şeklinde cevap vermiştir.¹⁴ Muhammed Hamdi

⁹ Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, AÜİF Yayınları 1976 Ankara, s.182; Es-Salih, Subhi, Kuran İlimleri, (trc. M. Said Şimşek) İstanbul 1994, s.323

¹⁰ Çiçek, Yakup, *Müşkilü'l-Kur'an*, MÜİF Dergisi, İstanbul, 1995, sayı:7-10, s.81

¹¹ Suyuti, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Mısır, 1318, II.35, Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e. s.181

¹² Demirci, Sabri, *Kur'anda Müşkil Ayetler*, s.17; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, s.179; Albayrak Halis, *Tefsir Usulü*, Şule Yayınları 1998, s.166

¹³ Nisa 4/82

¹⁴ Zerkeşi, Bedru'd-Din, *el-Burhan, fi Ulumi'l-Kur'an*, Mısır 1957, 2, 46; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, s.179; Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'anla Tefsiri*, 1996, Şule yayınları, s.34

Yazır (ö. 1942), aynı âyetin tefsirinde Kur'an'ın nazmında ve mânâlarında düşünülebilecek ihtilafı reddetmiştir. Daha sonra Kur'an'da zaman, mekân ve durum farkından kaynaklanan değişik hüküm ve mânâlar taşıyan kıraat ve lafızların bulunduğunu, ancak bunların hiçbirinin Kur'an'ın bütünlüğünü bozmadığını, bu gibi durumların özellikle, çeşitli beyan yollarıyla açıklığa kavuşturulduğunu belirtmiştir.¹⁵ Yine Zerkeşî (ö. 794/1391), Ebu Bekr es-Sayfi'nin şöyle söylediğini nakleder: “İhtilaf ve çelişki şu demektir: bir söz, herhangi bir şekilde taşıdığı mânâlardan birine izâfe ediliyorsa, izâfe edilen bu mânâda çelişki yoktur, çelişki sadece bütün yönleriyle birbirine zıt olan lafızlardadır. Kur'an ve sünnette bu tür tenâkuz ve çelişki asla mevcut değildir.¹⁶ Fakat bu işe yeni başlayanlar bazen ihtilafın olduğu vehmine kapılırlar. Hakikâtte ise bu böyle değildir.¹⁷ Çünkü Kur'an âyetleri tek bir menşeden aynı gâye ve aynı metodu gerçekleştirmek için geldiğinden, başı ve sonu arasında bir ihtilaf ve çelişki bulunması bahis konusu değildir. Fakat yüzeysel bakan bir kimse, bilgi eksikliğinden dolayı, bazı âyetler arasında çelişki olduğunu zannedebilir. İşte insanların bu yanlış anlamalarının giderilmesi “Müşkilü'l-Kur'an” ilmiyle sağlanmıştır.¹⁸

---

¹⁵ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, II,1401-1402

¹⁶ Aydın Muhammed, Kur'an Ayetlerinde Çelişki Görünümü Veren Sebepler ve Giderilmesi, S.Ü.İ.F.D., 2001,

¹⁷ Suyuti, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1987, II.724

¹⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.* s.179; Demirci, Sabri, *a.g.e.*, s.17; Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'anla Tefsiri*, 1996, Şule yayınları, s.128; Suyuti, *a.g.e.*, 2, 28

II. MÜŞKİLÜ'L-KUR'AN HAKKINDA YAZILAN ESERLER

Müşkilü'l-Kur'an konusunda ilk eser veren Kutrub'dur (ö. 211/826).¹⁹ İlk devirlerde bu mevzûda fikir beyân eden ise Abdullah İbn Abbas'tır (ö. 68/687).²⁰ Müşkilü'l Kur'an konusunda yazılan eserlerden bazıları şunlardır: Ebû Ali Muhammed İbn Müstenir İbn Ahmed el-Kutrub'un (ö. 206/821) "Teşâbühu'l-Kur'an"ı, Ebu Muhammed İbn Kuteybe Abdullah İbn Müslim ed-Dineverî'nin (ö. 276/889) "Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an"ı,²¹ Muhammed Abduh'un (ö. 1323/1905) "Müşkilâtu'l-Kur'ani'l-Kerim"i, Ebu Muhammed Mekkî b. Ebî Talib (ö. 437/1045) in " Müşkilâtu'l-Kur'an"ı, Ebu'l-Meâli Azîzi ibn Abdi'l-Melik el-Cilî (ö. 494/1100) nin "el-Burhan fi Müşkilâti'l-Kur'an"ı bu eserlerden bazılarıdır.²²

III. MÜŞKİL KAVRAMINA YAKIN KAVRAMLAR

III.1. Muhtelif

Muhtelif, lügatte "ittifaksızlık" demektir; başka bir deyişle, iki şeyin birbirine mütekâbil ve mütemâsil olmaması anlamına gelir. Birbirinden ayrı olan iki söz arasında *hakikî ihtilaf*, birbirine esasta değil de görünüşte zıtlık bulunan iki kelam arasında ise *zâhirî ihtilaf* vardır. İhtilaf, iki şeyin aynı mahiyette tamamıyla müşterek bulunmamasıdır. Böyle birbirine muhâlif olan iki şey arasında bazen bir çelişki

¹⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.* s.181; Albayrak, Halis, *ag.e.*, s.35

²⁰ Demirci, Sabri, *a.g.e.* s.25

²¹ Albayrak, Halis, *a.g.e.*, s.35

²² Demirci, Sabri, *a.g.e.*, s.29-31; Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.* s.181-182

bulunur, bazen de bulunmaz.²³ İhtilaf kelimesini Allah Teâlâ (cc) Nisâ süresinde müşkil kavramı yerine kullanmaktadır. “Kur'an'ı teemmül etmezler mi? Ve eğer Allah Teâlâ'dan başkası tarafından olsa idi elbette onda birçok ihtilâf bulurlardı.”²⁴ Tefsirlerde ihtilaf kelimesi yerine zaman zaman onu, başka sigaları olan muhtelif, hilaf, tehâlûf kelimeleri veya teâruz kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.²⁵

III.2. Müteşâbih

المتشابه “Müteşâbih” kelimesi lugatte “karışık, birbirine benzeyen” anlamlarına gelmektedir.²⁶ İki şeyin birbirine karşılıklı ve eşit olarak benzemelerine teşâbüh ve bunların her birine de müteşâbih denir. Bunlar birbirinden seçilemeyecek derecede benzeşmişlerdir. Zihin bunları ayırmakta aciz kalır.²⁷ İbn Kuteybe de müteşâbih için: “Lügatte zor anlaşılan ve kapalı olan her şey için müteşâbih denilir.”²⁸ İstılahta ise birçok mânâlara gelebilen, açıklamaya ihtiyaç duyulan veya anlamı akıl ve nakille bilinemeyecek olan âyetlerdir.²⁹ Müteşâbih, mânâsı kapalı olan, anlaşılması için akılca bir yol bulunmayan, Kitap ve Sünnet'te tefsirine rastlanılmayan ve mânâsı Allah'a havâle edilen nass'dır.³⁰ Ragıb el-İsfehâni (ö. 502/1108) müteşâbih âyetlerin sayısını bilme açısından üç kısımda incelenebileceğini ifâde eder. Bilinmesi mümkün olmayan müteşâbihler ki bunları sadece Allah bilir.

²³ Çiçek, Yakup, *a.g.m*, s.79; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir tarihi ve Tabakatu'l-Müfessirin*, İstanbul, 1973 I, s.153

²⁴ Nisa, 4/82

²⁵ Demirci, Sabri, *a.g.e*, s.22

²⁶ İbn Manzur, *a.g.e.*, II.,226

²⁷ Demirci, Sabri, *a.g.e*, s.22

²⁸ İbnu Kuteybe, *Te'vilu Müşkilü'l-Kur'an*, s.78

²⁹ Zerkeşi, Bedru'd-Din, *el-Burhan, fi Ulumi'l-Kur'an*, Mısır 1957, 2, 68

³⁰ Ebu Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, Ankara, 1997, s.122

Kıyametin kopma zamanı ve hurûf-u mukatta bu çeşittendir. İkincisi, insanoğlu sebeplere yapışarak onun mânâsını bilebilir. Garip kelimeler, muğlak hükümler gibi. Üçüncüsü, bu ikisinin arasında olanlardır. Bunları ilimde rüsh sahibi olan bazı kimseler bilebilir. Bu derecede olmayanlardan gizlenmiştir.³¹ Kuran'daki müteşâbih âyetler sayesinde Kur'an üzerinde tefekkürün devamlılığı sağlanmaktadır. Bu âyetler, Kur'an'ın, her asırda değişen tecrübe ve bilgilere göre farklı yorumlamalara imkân veren, anlamca zengin ilahî kitap olduğunun bir delili olarak görülmektedir.³²

III.3. Mücmel

المجمل “Mücmel” kelimesi iki anlam ifâde eder. Birisi “toplanan, bir araya getirilen” anlamındadır. Diğeri “kapalı” anlamındadır. Bu anlam, Arapların اجمل الامر “ecmele'l-emre”: işi müphem, kapalı yaptı.”³³ sözünden alınmıştır. İstılahta ise mücmel, kendisinden ne murâd edildiği anlaşılamayan, müphem, mânâsı kapalı lafızlardır.³⁴ Onlardan ne murâd edildiği anlaşılamaz. Mücmel olan ayette mânâlar sıkışmıştır ve onlardan hangisi olduğu açık bir şekilde belli olmaz. Mücmel ve müşkili oluşturan sebepler birbirine çok yakındır. Aralarındaki fark ise şudur: Kapalılığı gidermek için- ihtimaller birbirine eşit de olsa- karineler varsa veya kapalılığı aklımız yardımıyla giderebiliyorsak o zaman lafız *müşkildir*. Şayet hiç karine yoksa veya karineler olduğu halde tercih yapılamıyorsa ve kapalılığı aklımız yardımıyla gideremiyorsak, beyâna ihtiyaç vardır ve o zaman da lafız *mücmel* olur.³⁵

³¹ Demirci, Sabri, *a.g.e.*, s.22

³² Albayrak Halis, *Tefsir Usulü*, Şule Yayınları 1998, s.167;

³³ Teftezani, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, et-Telviḥ ale't-Tavdiḥ, Beyrut, Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, ty, I, 26

³⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.129

³⁵ Şahin, Osman, *a.g.t.*, s.22

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN ÂYETLERİNDE İŞKÂLE YOL AÇAN SEBEPLER VE

İŞKÂLİ GİDERME YOLLARI

I.KUR'ÂN ÂYETLERİNDE İŞKÂLE YOL AÇAN SEBEPLER

I. 1. Konu ve Yer Değişikliğinden doğan ihtilaf

Bâzen herhangi bir konu Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alındığı zaman, o mevzuyla ilgili âyetler arasında bir tezat olduğu yani bir ya da birkaç âyetteki mânânın bir başka âyetle çelişki teşkil ettiği zannedilebilir. Meselâ,

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ “ Kendilerine elçi gönderilen kimseleri de, gönderilen elçileri de mutlaka hesaba çekeceğiz.”³⁶,

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ “ Rabbin hakkı için mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı sorguya çekeceğiz.”³⁷ Görüldüğü gibi âyetlerde insanların mutlaka hesaba çekilecekleri belirtilmektedir. Bir başka âyette ise,

فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌ “ O gün ne insana, ne de cinne günahından sorulmaz.”³⁸ buyrulması, muhatapları ilk anda bir çelişki hissiyle bırakabilir. Buradaki ihtilaf vehmini İbn Kuteybe ve Suyûti iki yolla halletmeye çalışmışlardır:

a. Kıyamette farklı mekânlar vardır. Bunların bazılarında insanlar hesaba çekilip bazılarında çekilmeyeceklerdir. Bu durumda hesaptan söz eden âyetler insanların sorgu suâle tabi tutuldukları mekânları, hesabın olmadığı söz eden âyet de hesap mekanlarının dışındaki yerleri göstermektedir.

b. Yahut bu âyetler, insanlara yapıklarının bir kısmından hesap sorulup bir kısmından sorulmayacağı anlamını ifade ederler.³⁹

---

³⁶ El-Araf 7/6

³⁷ el-Hicr 15/92-93

³⁸ er-Rahman 55/39

³⁹Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulu ve Tarihi*, İstanbul 1998, s.223-224; İbn Kuteybe, *a.g.e.* s.65; es-Suyuti, *a.g.e.*, II, 730

I. 2. Hakikat veya Mecaz Olma İhtimali

Kur'an'ı Kerim'de kelimeler hakîkî anlamlarında kullanıldığı gibi, mecâzi mânâda da kullanılmıştır. İhtilaf gibi görünen husus, bazen de hakîkat ve mecaz yönünden olur. Meselâ, وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى “Kıyamet günü insanları sarhoş görürsün, oysa onlar sarhoş değildirler.”⁴⁰ Âyette geçen “sarhoş” kelimelerinden birincisi mecâzî, ikincisi ise hakîkî anlamda kullanılmıştır. Yani, kıyametin dehşetine izâfetle mecaz olarak “insanları sarhoş gibi görürsün” denilirken, sarhoşluğun şaraptan geleceği düşünülerek hakîkate izâfetle de” Onlar sarhoş değildirler” denilmektedir.⁴¹

I. 3. Karşıt anlamlılığın sebep olduğu müşkilat

Mesela, الَّذِينَ آمَنُوا وَنَطَمَنُوا فُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ “Bunlar iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir.”⁴² âyeti kerimesiyle إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ “Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer.”⁴³ âyetinde zikredilen “ kalplerin sükûneti” ile “ kalplerin titreyişi” ilk anda bir çelişki gibi görünürse de aslında bu iki anlam arasında çelişki söz konusu değildir. Çünkü kalbin sükûneti ve mutmain olması, tevhidin kabulüyle inşirah bulmasıdır. Kalplerin titreyişi ve ürpermesi ise doğruluktan ayrılma ve hidâyetten sapma korkusundandır.⁴⁴

⁴⁰ Hacc 22/2

⁴¹ İbnu Kuteybe, *a.g.e.*, s.65

⁴² er-Rad, 13/28

⁴³ Enfal, 8/2

⁴⁴ Suyuti, *a.g.e.*, II, 731, ayrıca bkz. Demirci, Muhsin, *a.g.e.*,s.226; Çiçek, Yakup, *a.g.m.*, s.90

Yani mü'minin kalbi Allah'ın zikriyle huzurludur, ancak haktan ve hidâyetten sapma korkusuyla da her an titremekte ve ürpermektedir.

I.4. Konunun çeşitli safhalarının olması

Kur'an Hz. Adem'in yaratılışından söz ederken farklı ifâdeler kullanmıştır. Meselâ bir âyette onun من تُرَابٍ “topraktan”⁴⁵, bir başka âyette من حَمًا مَسْنُونٍ veya من صُلْصَالٍ “kokuşmuş kara çamurdan, balçıktan”⁴⁶ bir diğer âyette مِّنْ طِينٍ لَّازِبٍ “cıvık çamurdan”⁴⁷, ve başka bir âyette de من صُلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ “kupkuru balçıktan”⁴⁸ yaratıldığı belirtilmiştir. İlk bakıldığında âyetler arasında sanki bir tezat olduğu akla gelebilir. Ancak söz konusu âyetler Hz. Âdem'in yaratılış safhalarını anlatmaktadır. Bu yüzden çeşitli lafızlar kullanılmıştır. Esas itibariyle söz konusu âyetlerde geçen “hâme”, “tin”, “salsâl” aynı şey değildir, fakat cevher itibariyle hepsinin menşei topraktır ve bütün bu ifâdeler toprağın farklı biçimlerini ortaya koymaktadır.⁴⁹

I. 5. Lafzın Müşterek Olması

Kur'an-ı Kerimde, çeşitli mânâlarda kullanılan müşterek lafızlar vardır. Bir kelimenin bir âyette ifâde ettiği mânâ ile yine aynı kelimenin diğer âyetlerde ifâde ettiği anlamlar aynı olmamaktadır. Buna tefsir ilminde “vücut” denir. Bunun aksine de, yani çeşitli birçok kelimenin aynı mânâyı ifade etmesine “nezâir” denir. Şu âyeti

⁴⁵ Al-i İmran, 3/59

⁴⁶ Hicr, 15/26,28,33

⁴⁷ Saffat, 37/11

⁴⁸ Rahman, 55/14

⁴⁹ Suyuti, *a.g.e.*, II, 730; Demirci, Muhsin, *a.g.e.*, s.226

kerimeyi bu konuya örnek verebiliriz: وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ “Boşanan kadınlar, üç kuru süresi beklerler”⁵⁰ meâlindeki âyette geçen “kuru” kelimesi, müşterek bir lafız olduğundan, hem hayız, hem de temizliği ifade eder. O halde burada bir zıtlık yoktur. Çünkü kuru’ sözü, müşterek bir lafız olarak hem hayız ve hem de onun zıttı olan temizlik demektir. Anlamları birbirine zıt olsa bile, âyetin onlardan her birine göre anlaşılması doğrudur. Yani çelişki yoktur.⁵¹

I. 6. Fiilin İsnadı Yönünden âyette Yer Alan İhtilaf

Bazen ihtilaf, âyette yer alan bir fiilin isnadı yönünden olabilir. Örnek olarak, فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى “Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın, Allah attı.”⁵² âyetinde ilk bakışta anlam itibâriyle bir çelişki olduğu düşünülebilir. Zîrâ söz konusu âyette “öldürme” ve “atma” fiilleri Allah’a izâfe edilmiştir. Bu da, âyetin kendi içerisinde bir çelişkinin bulunduğunu çağrıştırmaktadır. Bu âyette her ne kadar fâil müminler ise de, hakîkatte Allah’tır. Başka bir ifâdeyle söz konusu âyette yer alan öldürme ve atma olayında “kesb” kullara “halk ve takdir” ise Allah’a aittir. O halde fâil-i hakîkî Allah’tır ve bu yüzden de fiil gerçekte o’na isnad edilmiştir. Buna göre âyette herhangi bir çelişki mevcut değildir.⁵³

⁵⁰ Bakara, 2/228

⁵¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *a.g.e.*, I, s.151; Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.* s.95; Çiçek, Yakup, *a.g.m.*, s.87; Demirci, Sabri, *a.g.e.* s.60

⁵² Enfal, 8/17

⁵³ Demirci, Muhsin, *a.g.e.*,s.225; Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s.188

II. İHTİLAF HALİNDE TERCİH SEBEPLERİ

Âyetlerin birbirlerine zıt gibi görünüşlerini izale etmek bazı kâidelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu kurallar sayesinde âyetler arasında var olduğu sanılan ihtilaflar hususunda, isâbetli bir değerlendirme yapma imkanına sahip olunabilecektir. Bu kaideleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Ahkâm âyetleri arasında görülen ihtilaflarda, medenî âyet, mekkî âyete tercih edilir. Hicretten sonra nâzil olan âyetler daha önce nâzil olan âyetlere tercih edilir.

2. İki âyetin hükümlerinden birisi Mekke ahâlisinin hallerine, diğeri Medîne ahâlisinin hallerine aitse, Medînelilerin durumunu anlatanlar diğelerine tercih edilir.

3. Tâbiinden bir âlimin, bir âyet hakkında iki farklı görüşü nakledilirse, mümkün mertebe te'lif yolları aranır; aksi halde, genel olarak son görüşü tercih edilir.

4. Aslında tâbiin ve diğere muteber, liyâkatli müfessirlerin ifâdeleri arasındaki ihtilafların çoğu, zâhirî ihtilaflardır. Özellikle ictihâdî konularda birden fazla görüşün olması, yani ilmî ihtilafların bulunması son derece tabiidir. Bunun ötesinde, muteber ulema arasında gerçek bir ihtilafın varlığından söz edilemez. Bu bakımdan bu konuda serdedilecek görüşler, yeterli bir araştırmanın mahsûlü olarak sağlam temeller üzerine bina edilmelidir.⁵⁴

---

⁵⁴ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s.180; Çiçek, Yakup, *a.g.m.*, s.99; Demirci, Sabri, *a.g.e.*, s.64-65

III. KUR'AN AYETLERİNDE İŞKALİ GİDERME YOLLARI

Âyetler arasında var olduğu zannedilen müşkilâtın çözümü için âlimler çeşitli hal çâreleri aramışlardır. Bunları kısaca birkaç başlık altında zikrederim:

III. 1. Te'vil

Âyetler arasında çelişkinin bertaraf edilmesi için müfessirler âyetlerin kullanıldığı farklı yönleri araştırır. Şayet âyetlerin farklı yönlerde kullanıldığını tespit etmişlerse âyetleri ona göre te'vil cihetine giderler. Kocasını ölen kadının iddeti konusunda; “Sizden ölüp karılarını bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, senesine kadar karıları için nafaka vasiyet etsinler.”⁵⁵ âyeti ile “ sizden ölenlerin bırakmış olduğu karılar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.”⁵⁶ âyeti çatışır görünmektedir. Burada âyetlerin zâhirine bakılırsa iki iddet türü bildirilmiştir. 1- dört ay on gün 2- tam bir yıl. Ancak âyetler iyi düşünüldüğünde görülür ki, ilk âyet kadının beklemesi gereken iddeti değil, isterse kocasının evinde çıkarılmaksızın bir yıl kalabilme hakkını belirtmektedir. Bunun delili de âyetin siyak (devam)ındaki “ dışarı çıkarılarsa onlar için bir günah yoktur.”⁵⁷ ifâdesidir. İkinci âyette ise açık olarak kocasını ölen kadının iddeti bildirilmektedir. Yani bu âyetlerin ilki kadının hakkını, ikincisi ise vazifesini bildirmektedir.⁵⁸

---

⁵⁵ Bakara, 2/240

⁵⁶ Bakara, 2/234

⁵⁷ Bakara, 2/240

⁵⁸ Yazır, a.g.e., II, 816; Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, Ankara 1997, s.119-120

III. 2. Tercih

Eğer âlimler âyetlerin aynı konuda kullanıldığını tespit etmiş ve âyetlerin arasını bulup te'vil etmekte mümkün olmamışsa, hakîki teâruz (çatışma) var demektir. Bu durumda da tercih hakkını kullanır. Bu konuda âyetler metin, senet, hüküm ve başka yönlerden diğerine tercih edilmeye çalışılır. Metinde delâleti kuvvetli olan ondan aşağı derecede olana tercih edilir. Örneğin muhkem müfessere tercih edilir.⁵⁹ Kasten adam öldürenin hükmü konusunda “Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas farz kılındı.”⁶⁰ âyeti ile “Kim bir mü'mini kasden öldürürse, cezası içinde ebedi kalıcı olmak üzere cehennemdir.”⁶¹ âyeti çatışır gözükmektedir. İlk bakışta ayetler çatışıyor gibi görünse de, ibârelerin delâlet kuvvetleri farklıdır. Bu yüzden aslında çatışma yoktur. Burada ibaresiyle delalet edenin delâleti daha kuvvetli olduğu için, işâret ile delâlet edene tercih edilir.⁶²

III.3. Nesh

Allah Teâlâ'nın eski bir hükmü yenisiyle yürürlükten kaldırması anlamını ifâde eden nesh, müfessirler ve fakihlerin çelişkili görünen bazı âyetleri uzlaştıramadıkları zaman başvurmuş oldukları bir yoldur. Bu yol sayesinde Kur'an, çelişkili hususlardan bertaraf edilmeye çalışılmıştır.⁶³

---

⁵⁹ Şahin, Osman, *a.g.e.*, s.108

⁶⁰ Bakara, 2/178

⁶¹ Nisa, 4/93

⁶² Şahin, Osman, *a.g.e.*, s.109

⁶³ Demirci, Muhsin, *a.g.e.*, s.228

İKİNCİ BÖLÜM

MÜŞKİLLERİN GİDERİLMESİNDE TARİHİ MALZEMENİN KULLANIMI

I. MÜŞKİL ÂYETLERDEKİ İŞKÂLİN GİDERİLMESİNDE

TEFSİRLERİN YÖNTEMİ

Bu bölümde müşkil âyetlerdeki işkâlin giderilmesi adına Kur'an Tefsirlerinin konuyu ele alış şeklini incelenecektir. Kolaylık sağlaması açısından incelememiz klasik tefsirler ve çağdaş tefsirler olarak iki kısma ayrılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir kitaplarında ilgili konu ele alınırken müfessirler daha ziyâde te'vil yöntemi ve dil unsuru kullanarak sorunu çözmeye çalışmışlardır. Yeri geldiği zaman işkâlin giderilmesinde tarihi malzemenen de yararlanmışlardır. İşte çalışmamızın asıl konusu da tarihi malzemenin kullanımı olduğu için müfessirlerin tarihi malzemeyle işkâli nasıl giderdikleri, tarihi malzeme kullanılan âyetler çerçevesinde incelenmeye çalışıldı. Şimdi ilk olarak klasik tefsirlerde işkâlin giderilmesinde tarihi malzemenen nasıl ve ne ölçüde yararlanıldığını görmeye çalışalım.

A. KLASİK TEFSİRLER

Bu bölümde klasik tefsirlerde müfessirlerin tarihî malzemenen yararlanarak âyetler arasındaki işkâli nasıl çözmeye çalıştıklarını örneklerle göstermeye çalışacağız.

a) Hadis Rivayetleri

Allah Teâlâ, Nisa süresinde : *“فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُعَدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ”*⁶⁴ buyururken, yine aynı adâlet yapamayacağınızdan korkarsanız, bir tane alınız”⁶⁴ buyururken, yine aynı sürenin diğer bir ayetinde *“وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ”* “Kadınlar arasında tam adâlet elinizden gelmez”⁶⁵ buyurmaktadır. Bu iki âyet arasında ilk anda ilk anda bir çelişki var gibi görünüyor. İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923) âyetteki, adâletin tam olarak sağlanamayacağı belirtilen hususların sevgi ve gönül verme hususları olduğunu, diğer âyette zikredilen adâletten maksadın ise nafaka ve kadınlar arasındaki günlerin taksimindeki adâlet olduğunu belirtmiştir. Ve bu konu hakkında Hz. Aişe'den bir rivâyeti nakletmiştir: “Resulullah (s.a.v.) nafaka ve günlerin taksimi bakımından hanımları arasında adâletli davranıyor, bununla beraber şöyle buyuruyordu: “Ey Allah'ım bu benim gücümün yettiği şeyleri taksim etmemdir. Senin gücünün yettiği, benim ise gücümün yetmediği şeylerin taksiminden dolayı beni kınama (hesaba çekme)”.⁶⁶ Hadiste zikredilen, Resulullah(s.a.v.)'ın taksiminde gücünün yetmediği hususun kalbi sevgi olduğunu söylemekte ve âyette geçen “birine tamamen meyledip, diğerini askıda bırakmayın” ifâdesinin de bunu gösterdiğini söylemektedir.⁶⁷ Kurtubî (ö. 671/1273) de güç dâhilinde olmayan şeyin, sevgi, cimâ ve kalpteki yer itibariyle tabii meyil ile ilgili hususlar olduğunu söyler ve yukarıdaki hadisi zikreder.⁶⁸

⁶⁴ Nisa, 4/3

⁶⁵ Nisa, 4/129

⁶⁶ Ebu Davud, *Nikah*, 37; Tirmizi, *Nikah*, 42. Ebu Davud bu hadisi zikrettikten sonra (يَعْنِي الْقَلْبَ) "Resulullah bu sözüyle kalbini kasdetmiştir" demiştir.

⁶⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fi Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000, IX, 286–7

⁶⁸ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an*, (Tah. Ahmed Abdülalîm el-Burdûnî), Dâru's-Şa'b, Kahire, 1372, V, 406.

وَأِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا Allah Teâlâ, Meryem süresinde “İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur.”⁶⁹ derken diğer bir âyette ise إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ “Tarafımızdan kendilerine güzel âkıbet takdir edilmiş olanlara gelince, işte bunlar cehennemden uzak tutulurlar.”⁷⁰ buyurmaktadır. Âyetlerin birincisinde herkesin cehenneme uğrayacağı söylenirken, ikinci zikredilen âyette ise cehennemden bazı kimselerin uzak tutulacağı bildirilmektedir. Ve bu da âyetler arasında bir tenâkuz varmış hissi uyandırmaktadır. Taberî (ö. 310/923) bu âyette zikredilen “Cehenneme uğramak” tan maksadın sırat köprüsünün üzerinden geçmek olduğunu, müminlerin bu köprüden geçecekleri, kafirlerin ise ondan geçemeyip cehenneme düşecekleri anlamına geldiğini söylemiş ve şu hadisi zikretmiştir:⁷¹

“...Cehennemin üzerine sırat köprüsü kurulacak. Ben ve ümmetim, oradan ilk geçenler olacağız. O gün sadece peygamberler konuşacak, onların o günkü duaları da: “Ey Allah’ım esenlik ver” olacaktır. Cehennemde Sa’dan dikenini gibi kancalar bulunmaktadır. Sizler Sa’dan dikenini gördünüz mü? “Evet ya Resulallah” dediler. Resulallah buyurdu ki “İşte o kancalar Sa’dan dikenini gibidir. Ancak onların ne kadar büyük olduklarını sadece Allah bilir. İnsanlar amellerine göre o kancalarla çekilirler. İnsanlardan bazıları yaptıkları ameller yüzünden helâk olurlar. Bazıları da hardal tanesi kadar parçalara ayrılırlar sonra kurtulurlar. Allah Teâlâ, cehenneme girenlerden kime merhamet etmeyi dilerse meleklerine, kendisine kulluk edenleri

---

⁶⁹ Meryem, 19/71

⁷⁰ Enbiya, 21/101

⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân Fî Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, XVIII, 235.

cehennemden çıkarmalarını emreder. Melekler de onları çıkarırlar. Melekler onları secde izlerinden tanırırlar. Allah, secde izlerini yemeyi cehenneme haram kılmıştır.”⁷²

Kurtubî (ö. 671/1273), cehenneme uğramanın mahiyeti hakkında farklı görüşlerin olduğunu, bunlardan birisinin (vürûd) girmek anlamında olduğunu belirtmiştir. Ve bu anlama dair Cabir b. Abdullah’tan bir hadis rivâyetini zikretmiştir: Câbir b. Abdullah, Ben Rasûlullah (s.a.v.)’ı şöyle buyururken dinledim: "Uğramak, girmek demektir, İster iyi olsun, ister kötü olsun oraya girmeyecek kimse kalmayacaktır. Mü'minler için serin ve esenlik olacaktır. Tıpkı İbrahim için olduğu gibi." "Bundan sonra takva sahiplerini kurtarıyoruz. Zâlimleri ise orada dizleri üzerine çökmüş olarak terk ederiz." Bir başka rivâyet ise Abdullah b. Mes’ud’dan gelen şu hadistir: Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "İnsanlar ateşe uğrayacaklar sonra amelleriyle oradan uzaklaşacaklardır. Kimisi bir göz açıp kapamak gibi; sonra kimisi rüzgâr gibi, kimisi atın koşması gibi, kimisi yükleri arasında hızlıca koşturulan binici gibi, kimisi hızlıca yürüyen kişi gibi (oradan ayrılacaklardır.)”⁷³

Uğramakla ilgili ikinci görüş bildirenler ise uğramanın sırat üzerinden geçiş olduğunu söylemişlerdir. Ve bu görüşü savunanlar ise Müslim’in (ö. 261/875) Sahih’inde geçen şu hadisi delil göstermişlerdir: "Sonra köprü cehennem üzerine kurulur. Ve artık şefaahat tahakkuk eder, Allah’ım esenlik ver, Allah’ım esenlik ver, derler." Ey Allah’ın Rasulü köprü nedir? diye sorulunca şöyle buyurdu: "O çok kaygan ve üzerinde durulması zor bir yerdir. Onda kancalar ve Necid taraflarında bulunan üzerinde de dikencik bulunan es-Sa’dân diye bilinen dikenler vardır,

---

⁷² Buhari, *Tevhid*, 24

⁷³ Darimi, *Rikak*, 89; Tirmizi, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 19; Kurtubi, *el-Cami’ li-Ahkami’l-Kur’an*, XI, 136.

Mü'minler göz açıp kaparcasına şimşek gibi, rüzgar gibi, kuş gibi, en asil atlar gibi ve develer gibi (üzerinden) geçerler. Kimisi tamamıyla yarasız beresiz kurtulur, kimisi yara bere almış olarak serbest bırakılır, kimisi de cehennem ateşine itilip atılır.”⁷⁴

Râzî (ö. 606/1209) âyette geçen “vürûd” (uğrama) hususunda alimlerin değişik izahlarda bulunduğunu belirtir. Vürûd’un cehenneme yaklaşma, cehennemin kenarında olma mânâsına geldiğini söyleyenler buna delil olarak da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu hadisini delil getirmişlerdir: Hz. Peygamber, "Bedir ve Hudeybiye (savaşlarında) bulunan hiçbir Müslüman cehenneme girmez" buyurdu. Bunun üzerine Hafsa (r.a) "Allah Teâlâ, "Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır" buyurmuyor mu?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "sen onu bırak. Cenâb-ı Hak "Sonra takvaya erenleri kurtaracağız" da buyurmaktadır"⁷⁵ demiştir. Şayet "vürûd", girmek manasına olsaydı, Hz. Hafsa'nın sorusu yerinde olmuş olurdu.⁷⁶ “Vürûd” kelimesinin girmek mânâsında olduğunu savunanlar ise şu hadisi delil olarak getirmişlerdir: Abdullah b. Revâha, Allah Teâlâ burada girmeden bahsetti ama, çıkmadan bahsetmedi" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Ey İbn Revâha, vürûddan bahseden bu ifâdeden sonraki, "sonra takvaya erenleri kurtaracağız" ifadesini oku" buyurdu. Bu İbn Revâha'nın vürûd'dan girme mânâsını anladığını, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in de onun bu anlayışını yadırgamadığını gösterir. Diğer bir hadis'i şerif şöyledir, Câbir (r.a)'den rivâyet edildiğine göre, ona bu âyetten sorulmuş, o da şöyle demiştir: "Ben Allah'ın resulünü şöyle derken işittim: "Vürûd girmektir, iyi-kötü herkes o cehenneme girecektir. Cehennem mü'minlere bir serinlik

⁷⁴Müslim, *İman*, 302; Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an*, XI, 137.

⁷⁵İbn Mâce *Zühd*, 33.

⁷⁶Fahrüddin Er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 244

ve esenlik olacaktır. Hatta insanlar onun serinliğinden ötürü ürperip feryâd edeceklerdir" ⁷⁷

Bir diğer ayette, Allah Teâlâ, şöyle buyurmaktadır: وَالْمُطَلَّاتُ يَبْرَبْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ “Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler”⁷⁸ âyette geçen فُرُوءَ “kuru” ifâdesi müşterek anlam ifâde ettiği için ihtilaf konusu olmuştur. Bu kelime “kar”lafzının çoğuludur. Kar’, lügatte, “belirli vakit, nakil, intikal, toplanma, hayız, hayızdan temizlenme” anlamlarına gelmektedir.⁷⁹ Kur’an-ı Kerim’de geçtiği ibare içinde kadınlara izafe edildiğinden hem hayız, hem de tuhr (temizlik) anlamlarına uygun olmaktadır.

Taberî bu âyet-i kerimenin, hayız gören kadınların iddet sürelerini beyân ettiğini, Âyet-i kerimede "Ay başı hali" diye tercüme edilen فُرُوءَ kelimesinin, “hayız” mânâsına mı yoksa “hayızdan temizlenme” mânâsına mı geldiği hususunda âlimlerin ihtilaf ettiğini söyler. Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel’in tercih edilen görüşüne göre âyette geçen فُرُوءَ kelimesinden maksatın, "Hayız" hali olduğunu söyler. Bunlara göre âyetin mânâsından şu hükümler çıkarılır: Kadın temiz iken boşanır, âdet görür temizlenir, tekrar âdet görür temizlenir, tekrar âdet görür temizlenirse iddeti bitmiş olur. Şâyet erkek hanımını bir veya iki ric’î talakla boşamış olursa ve hanımına tekrar dönmek isterse üçüncü hayız görmesinin içinde bu kararını açıklaması gerekir. Şâyet açıklamaz da üçüncü hayız da bitecek olursa artık erkek hanımına dönme hakkını kaybeder. Artık dönüp dönmeme kararı kadına aittir. Bunlar bu görüşlerine delil olarak Resulullah’ın şu hadis-i şerifini zikretmişlerdir. Resulullah, kendisinden

⁷⁷ Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, XXI, 244

⁷⁸ Bakara, 2/228

⁷⁹ Şahin Osman, *Kur’an’ı Kerimdeki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları*, s.47

devamlı olarak kan gelen bir kadına: "Kur' günlerinde namazı bırak. Bunlar bitince yıkan, namazını kıl ve her vakit için abdest al." buyurmuştur. Diğer bir rivâyette ise, Ebu Hubeş'in kızı Fatıma Resulullah'a gelmiş ve kendisinden devamlı olarak kan geldiğine dâir şikâyetçi olmuş. Resulullah da şu cevabı vermiştir: "Bu, damardan gelen bir kandır. Durumuna bak, senin kuru günlerin gelince namazı kılma. Kuru günlerin geçince de yıkan. Sonra iki kuru günleri arasında geçen sürede namaz kıl."⁸⁰ Görüldüğü gibi Resulullah (s.a.v.) kuru, günlerinde namaz kılınmamasını emretmektedir. Bundan da kuru' kelimesinin "hayız" mânâsına geldiği anlaşılmaktadır.⁸¹

en-Nesefî (ö. 710/1310) ise burada "kuru" kelimesinin "hayız" yani kadınların ay hâli anlamına geldiğini söyler ve delil olarak da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu iki hadis-i şerif'ini zikreder:

"Kur' (aybaşı) günlerinde namazı bırak"⁸²

"Cariyenin talâkı iki boşamadır ve iddeti (bekleme süresi) de iki hayız süresidir."⁸³

İşte bu iki hadise baktığımızda Rasûlullah (s.a.v.) Kur' için iki temizlik süresi dememiş, hayız olarak değerlendirmiştir. Kaldı ki, şu ayet de yine buna delildir. Rabbimiz şöyle buyurmuştur: "Kadınlarınız içinde adetten kesilmiş olanların bekleme süreleri hakkında şüpheye düşerseniz, onların bekleme süresi üç aydır."(Talak 65/4)⁸⁴

⁸⁰ İbn Mace, *Taharet*, 115; Tirmizî, *Taharet*, 94.

⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fi Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, IV, 499-538

⁸² Darekutnî, *es-Sunen*, (Tah. Abdullah Haşim Yemani), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1966/1386, I, 211.

⁸³ Ebu Davud, *Talak*, 6; İbn Mâce, *Talak*, 30.

⁸⁴ en-Nesefî, Ahmet Bin Muhammed, *Medariku't Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Beyrut, tsz. I, 109

Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerim'de *فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ* “Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini sorguya çekeceğiz.”⁸⁵ buyurmaktadır. Fakat diğer bir âyette ise *فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ* “İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz.”⁸⁶ buyurmaktadır.

Kurtubî, bu âyetleri açıklarken Katâde'nin soru sorulup sorulmayacağına yönelik “ Soru sormak önce olacaktır, sonrada ağızları mühürlenecek ve azaları onlara tanıklık ederek konuşacaktır” dediğini zikreder. Ve Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber'in şunları söylediğini zikreder:⁸⁷ “Yüce Allah kulu karşısına alır, ona: Ey filan kişi denilir. Ben sana ikramda bulunmadım mı? Ben seni önder kılmadım mı? Ben sana eşler vermedim mi? Atları, develeri senin emrine vermedim mi? Senin başkanlık yapmana, İstedğin gibi mallarda tasarruf etmene fırsat vermedim mi? Adam: Evet (hepsini verdin) diyecek. Bu sefer: Peki sen Benimle karşılaşacağımı zannediyor muydun? diye sorar, adam: Hayır, der. Yüce Allah şöyle buyurur: Sen (vaktiyle) Beni unutmuş olduğun gibi, Ben de seni unutuyorum. Sonra ikincisi ile karşılaşır, yine ona aynen öbürüne söylediğini söyler. Daha sonra üçüncüsü ile karşılaşır, ona da aynı şeyleri söyler. O da: Rabbim Sana, kitabına, resûlüne iman ettim, namaz kıldım, oruç tuttum, sadakalar verdim der ve elinden geldiğince güzel şeylerden, hayırlı şeylerden söz eder. Ondan sonra da: İşte ben şimdi burada huzurundayım, der. Sonra ona; Biz de şimdi senin aleyhine olan şahidimizi göndereceğiz, denilir. Benim aleyhimde şahitlik edecek bu kişi kimdir? diye kendi kendisine düşünürken, ağzına mühür vurulacak ve baldırına, etine, kemiklerine: Konuş! denilecek. Baldırı, eti, kemikleri konuşarak yaptıklarını söyleyecekler. Bu ise

---

⁸⁵ Hicr, 15/92

⁸⁶ Rahman, 55/39

⁸⁷ Müslim, *Zühd ve Rekâik*, 16

kendi nefisinden getirilen şahitler dolayısıyla ileri süreceği bir mâzeretin kalmaması içindir.”⁸⁸

Abdesti bozan şeylerle ilgili olan ... أوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ ... “ ...Kadınlara dokunursanız...”⁸⁹ âyetinde geçen “ لَامَسْتُمُ ” lafzı, âyetteki yeri itibariyle hakîki olarak “ dokunma” ve mecâzi olarak “ cinsel ilişki” anlamının her ikisine de uygun gelmektedir. Bunun için de lafız müşkil olmaktadır.

Taberî bu ayetteki “ dokunmak” tan maksadın cinsî münasebet olduğunu söylemiştir. Cinsî münasebet dışındaki dokunmaların kastedilmediğini, zira bu hususta Resulullah (s.a.v.)’ın, hanımlarından bazılarını öptükten sonra abdest almadan namaz kıldığına dair sahih haberlerin olduğunu zikretmiştir. Hz. Aişe, Resulullah’ın kendisini öptüğünü ve ondan sonra da abdest almadığını söylemiştir⁹⁰ Diğer bir rivâyette Hz. Âişe şöyle demiştir: "Resulullah, hanımlarından birini öptü sonra çıkıp namaza gitti ve abdest de almadı.⁹¹ Zeyneb eş-Sehmiye, Hz. Aişe’nin, şunları söylediğini rivayet etmiştir: "Resulullah abdest alırdı. Sonra öperdi ve namaz kılardı. Abdest de almazdı. Bunu bana yaptığı da olmuştu”⁹²

Allah Teâlâ Bakara süresinde وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَدَىٰ فَأَعْتَزَلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ “ Sana hayızdan sorarlar. Deki: o ezâdır. Hayızlı iken kadınlardan ayrılın”⁹³ buyurarak hayız halinde kadına yaklaşmayı yasaklamıştır. Ancak âyette geçen “ el-Mahîz: الْمَحِيضِ ” kelimesi ilk yerinde açık olarak hayız anlamında iken, ikinci

⁸⁸ Kurtubî, *el-Cami’ li-Ahkami’l-Kur’an*, XVII, 174

⁸⁹ *Nisa* 4/43; *Maide*, 5/6

⁹⁰ Ebu Davud, *Taharet*, 68, hadis no: 178

⁹¹ Ebu Davud, *Taharet*, 68, hadis no: 179

⁹² İbn Mâce, *Tahâret*, 69; Taberî, *Câmiu’l-Beyân Fî Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, VIII, 389

⁹³ Bakara, 2/222

bulunduğu yerde ise, - ibaredeki konumuna göre hem hayız anlamında isim, hem de hayız yeri anlamında ism-i mekân olmaya elverişlidir. Lafız hayız anlamında olunca, âyet “hayızlı kadının kendinden uzaklaşın” mânâsına gelirken, hayız anlamında yeri olunca “kadının âdet mahallinden ayrılın” anlamına gelmektedir. Lafzın bu ihtimalleri taşıması lafızda bir müşkillik meydana getirmektedir.

Râzi, lafzın anlamının, kadının âdet mahalli olarak kabul eder. Yani “onlarla cimâ etmeyin” mânâsına geldiğini söyler ve şu rivayeti zikreder . Rivâyet edildiğine göre Yahûdi ve Mecûsiler, kadın hayızlı iken, ondan son derece uzak duruyorlardı. Hristiyanlar ise, hayız falan dinlemeden, kadınlarla cimâ ediyorlardı. Cahiliye dönemindekiler ise, kadın hayızlı olduğu zaman, onunla aynı sofraya oturmuyorlar, verdiği şeyleri içmiyorlar, onunla aynı yatakta yatmıyorlar, Yahûdi ve Mecûsilerin yaptığı gibi, aynı çatı altında barınmıyorlardı. Bu âyet nâzil olunca, Müslümanlar âyetin zâhirine sarılarak hayız olan kadınları evlerinden çıkarıyorlardı. Bedevîlerden bir grup kimse “Ya Resulallah! Soğuk çok fazla, elbiselerimizse çok az. Elbiseleri, dışarı attığımız kadınlara versek, evde kalanlar bu sefer soğuktan üşürler. Elbiseleri kendimize alıkoysak, hayızlı olan kadınlar soğuktan ölürler.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), “ Kadınlar hayızlı oldukları zaman, ben size kadınlarla cinsi münâsebet yapmamanızı emrettim; yoksa acemlerin yaptığı gibi, onları evlerinizden çıkarmanızı emretmedim.”⁹⁴ buyurdu.⁹⁵

Taberî de, kadından uzaklaşmaktan maksadın kadının avret mahallinden uzaklaşmak olduğunu, ya da göbekte diz kapağı arasından uzaklaşmak olduğunu

---

⁹⁴ Müslim, *Hayız*, 16

⁹⁵ Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, VI, 67

kabul eder. Mesruk'tan şu rivâyeti zikreder: “Ben, Âişe'den âdetli olduğu zaman kadının erkeğe neresi helal olur?” diye sordum. O da: “Cinsî münâsebette bulunma dışında her şey” diye cevap verdi.⁹⁶ Hz. Aişe diyor ki: “Bizden birimiz, hayızlı olduğumuz zaman Resulullah ona hayızlı anının başlangıcında dizi ile göbeği arasında bir şey giymesini emrederdi. Sonra ona dokunurdu. Sizden hanginiz Resulullah'ın hâkim olduğu kadar nefesine hâkimdir?”⁹⁷

İbn Kesir (ö. 774/1372), âyette kastedilenin kadının ferici olduğunu dolayısıyla hayızlı iken kadına yaklaşmanın, cinsel ilişki dışında, câiz olduğunu söyler. Ve görüşünü destekleyen hadisleri zikreder. Abdurrahman İbn Mehdi'nin... Enes İbn Mâlik'ten rivâyetine göre Yahûdiler kadınlarla onlar hayızlı iken birlikte yiyip içmezler ve evlerde bir arada bulunmazlardı. Ashâb-ı Kiram, Rasulullah (s.a.v.)'dan bu durumu sorduklarında Allah Teâlâ: “ Sana âdet halinden soruyorlar. De ki: O, bir ezadır. Onun için âdet halinde kadınlarınızdan ayrılın, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın” âyetini indirdi. Âyeti bitirince Rasulullah (s.a.v.): “Nikâh (cimâ) hariç her şeyi yapınız” buyurdular.⁹⁸

Allah Teâlâ, Bakara süresinde وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında yaptıkları meşrû işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.”

⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, VI, 372-397.

⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, VI, 378-379

⁹⁸ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 585

buyurmaktadır.⁹⁹ Yine aynı sürenin başka bir âyetinde ise, وَالَّذِينَ يُتَوَقَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَرْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَرْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ “Sizden olup de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler. Eğer o kadınlar, (kendiliklerinden) çıkıp giderlerse, kendileri hakkında yaptıkları meşru şeylerden size bir günah yoktur. Allah azîzdir, hakîmdir.”¹⁰⁰ buyurmaktadır. Âyetlerde iki tane iddet bekleme süresi vardır. Ve bu da ayetler arasında çelişki hissi vermektedir.

İbn Kesir , birçok kişinin bu âyetin (bakara240) “Kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.” (Bakara 234) âyetiyle mensuh olduğunu söylediklerini söyler ve Buhâriden şu rivâyeti nakleder: İbn Zübeyr’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “İçinizden vefât edip de eşlerini geride bırakanlar...” âyeti bir diğer âyetle neshedilmiştir, niçin yazıyorsun da terk etmiyorsun? diye Osman İbn Affan’a sordum. O: “Ey kardeşimin oğlu, ben ondan (kur’an’dan) hiçbir şeyin yerini değiştiremem.” diye cevap verdi.¹⁰¹ Ve bir de şu rivâyeti zikretmiştir. Sa’d İbn İshak İbn Ka’b İbn Acre’den... Füreyy’a Bint Malik İbn Sinan – Ebû Said el-Hudrî’nin kızkardeşi- haber veriyor ki o Rasulullah’a (s.a.v.)’a gelerek Hudre oğulları içindeki ailesine dönmek istediğini bildirdi. Kocasını, kaçan kölelerin peşinden gitmiş ve kocası Kadum (Medine’ye 6 mil mesafede bir yer adı) dolaylarında iken köleler yetişerek onu öldürmüşlerdi. O şöyle diyor: Rasulullah (s.a.v.)’a “Hudre oğullarındaki aileme dönmek istiyorum. Kocam bana sahip olduğu bir mesken ve nafaka bırakmadı.” dedim. Rasulullah (s.a.v.): “ Evet (dönebilirsin)” buyurdular. Füreyy’a devamla diyor

⁹⁹ Bakara, 2/234

¹⁰⁰ Bakara.2/240

¹⁰¹ İbn Kesir, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, I, 658

ki: Oradan ayrılıp odama döndüğümde Rasulullah (s.a.v.) beni çağırdı ya da yanına çağrılmamı emretti: “Nasıl demiştim?” buyurdular. Bende kocamın durumu ile ilgili olarak anlattıklarımı tekrarladım. “ iddetin bitinceye kadar evinde kal.” buyurdular. Ben de orada dört ay on gün iddet bekledim.”¹⁰²

Taberî, Allah Teâlâ'nın, ölen erkeklerin hanımlarına bir yıl kocalarının evinde kalma ve kocalarının bıraktıkları mallardan nafaka olarak harcama hakkını verdiğini, ölen kişinin mirasçılara da bir yıl tamamlanıncaya kadar bu kadını içinde yaşadığı evden çıkarmamayı emrettiğini, böylece bir kadın, ölen kocasının evini, kendiliğinden terk edecek olsa artık mirasçılar için bir günah olmayacağını beyan etmiştir. Ancak daha sonra gelen miras âyeti, kadına harcanacak nafakayı kaldırmış, kadınların dört ay on gün iddet bekleyeceklerini hükme bağlayan âyet de bu kadınların yedi ay yirmi günlük mesken haklarını kaldırmıştır. Ancak kocasının ölümü üzerine dört ay on gün iddet bekleyecek kadının bu müddet içerisinde kocasının meskeninde kalma hakkına sahip olduğu, Resulullah'ın hadisi şerifi ile beyan edildiğini söyler ve yukarıda zikredilen Füreyy'a rivâyetini zikreder. Aynı hadiseyle ilgili diğer bir rivâyette ise Resulullah'ın o kadına “ Sen süre doluncaya kadar, dört ay on gün evinde kal” dediği rivâyet edilmiştir.¹⁰³

b) Sebeb-i Nüzul Rivayetleri

Allah Teâlâ, Nisâ süresinde “ لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ ... ” “Sarhoş olduğunuz zaman söylediğinizi bilene kadar ve ... وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ

¹⁰² İbn Kesir, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, I, 659

¹⁰³ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân Fî Te'vil-i Âyi 'l-Kur'ân*, V, 88-89

cünüp iken, yolculuk hâriç, yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın.”¹⁰⁴ buyurmaktadır. Bu âyette geçen الصلاة “es-salât” lafzı hakikatte namaz manasına gelmektedir. Aynı âyette bulunan sarhoşa ve cünübe namaza yaklaşma yasağı bu mânâyı kuvvetlendirmektedir. Fakat âyetin devamında gelen “عَابِرِ سَبِيلٍ” ibaresi de “mescide uğrayanlar” ile “sefere çıkanlar” mânâlarını taşıdığı için ilk anlamıyla düşünüldüğünde namaza değil de namaz kılınan yere yaklaşmanın yasak olduğunu belirten bir emir gibi görünmektedir. Bu durumda âyette bir müşkil durum ortaya çıkmaktadır.

İbn Cerir et-Taberî burada geçen “es-salât” lafzının hakikat mânâsını ifade etmediğini söylemiş. “إِلَّا عَابِرِ سَبِيلٍ” ifadesinden maksadın “ancak namaz kılınan yerlerden gelip geçenler müstesnâdır.” demek olduğunu söylemiştir ve buna delil olarak âyetin sebab-i nüzulünü zikretmiştir. Taberî’nin Yezid b. Ebi Hubeyd’den tahriç ettiğine göre, ensardan bazılarının evlerinin kapıları Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mescidine açılıyordu. Onlar cünüp olunca su bulamıyorlar ve su almaya gitmek için de ancak mescitten yol bulabiliyorlardı. Bunun üzerine Allah Teala “yolcu olma (gelip geçme) durumu hariç cünüpken namaza yaklaşmayın” âyetini indirdi. Bu rivayet âyette kastedilenin namaz değil, bir yer olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵

Allah Teâlâ, Enfal süresinde, فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى “ Onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı.”¹⁰⁶ âyetinde ilk bakışta anlam itibariyle bir çelişki olduğu söylenebilir. Zira söz konusu âyette “öldürme” ve “atma” fiilleri Allah’a izâfe

¹⁰⁴ Nisa, 4/43

¹⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, VIII, 384.

¹⁰⁶ Enfal, 8/17

edilmiştir. Bu da âyetin kendi içerisinde bir çelişkinin bulunduğunu çağrıştırmaktadır.

Kurtubî, bu konuyu âyetin sebebi nüzûlünü zikrederek açıklıyor. “Yüce Allah'ın: "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü" buyruğu ile Bedir günü kastedildiğini söylemektedir. Ve şu sebab-i nüzûlü zikretmektedir: Rivâyete göre Rasulullah (s.a.v.)'ın ashabı, Bedir'den geri döndüklerinde her biri kendisinin yaptıklarını söz konusu etmeye başlayarak, ben şu kadar kişi öldürdüm, şunu yaptım, demeye koyuldu. İşte onların bu ifadelerinden karşılıklı övünme ve benzeri haller ortaya çıktı. Öldürenin de, her şeyi takdir edenin de yüce Allah olduğunu, kulun ise, bu işe yalnızca kesbi ve kastı ile katıldığını bildirmek üzere bu âyet-i kerime nâzil oldu. Bu âyet-i kerime aynı zamanda kulların fiilleri kullar tarafından yaratılmaktadır, diyenlerin görüşlerini de reddetmektedir. Yani, onları siz öldürmediniz. Fakat Allah, onları sizin önünüze sürüklemek ve sonunda onlara karşı size imkân vermek suretiyle onları öldürdü.¹⁰⁷

Taberî de bu konuyla ilgili sebab-i nüzûlü zikrederek âyeti açıklamaya çalışıyor. İbn Abbas'tan rivâyetle "Bedir savaşında, Resulullah (s.a.v.)'ın bir avuç toprak aldığını ve müşriklerin yüzlerine doğru serperken şöyle buyurduğunu söyler : "Yüzleri berbat olsun." Resulullah'ın serptiği bu toprağın, göz ve burunlarına değmediği hiçbir müşrik kalmadığını, bunun üzerine müşriklerin geri dönerek kaçmaya başladığını nakleder. Ve şöyle devam eder, Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede müminlere, Bedir savaşında müşrikleri onların değil kendisinin öldürdüğünü,

---

¹⁰⁷ Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an*, VII, 384.

Resulullah'ın attığı şeyleri, onun değil kendisinin attığını bildirmekte ve böylece kulların yaptıkları işlerin yaratıcısının ve asıl sebebinin kendisi olduğunu bildirmekte, kulun ise sadece cüz'î irâdesini kullanarak o işi kazandığını bildirmektedir. Böylece kulun fiilinde Allah Teâlânın herhangi bir müdahalesi olmadığını söyleyenlerin görüşlerinin fasit olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁸ İbn Kesir de âyetin sebab-i nüzûlünü zikreder ve şöyle der: Allah Teâlâ kullarının fiillerinin yaratıcısı olduğunu, onlardan sadır olan her bir hayırdan dolayı hamd edilen olduğunu beyan buyurur. Zira onları, bütün bunlara muvaffak kılan ve onlara yardım eden O'dur. Bu sebeptir ki: "Siz öldürmediniz onları, fakat Allah öldürdü." buyurmaktadır.¹⁰⁹

Allah Teâlâ, Kur'an'ı Kerimde *فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ* "Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini sorguya çekeceğiz."¹¹⁰ buyurmaktadır. Fakat diğer bir âyette ise *فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ* "İşte o gün insana da cine de günâhı sorulmaz."¹¹¹ buyurmaktadır. Bu durumda âyetler arasında sanki bir çelişki varmış hissi uyandırmaktadır. Râzi, bu sorunu şöyle çözmeye çalışır. Hicr 90. ayette *كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ* "Nitekim biz, (Kur'an'ı) kısımlara ayıranlara azabı indirmişizdir." Bu âyetin sebab-i nüzûlünü zikreder. Bizde burada ayetin sebab-i nüzulünü zikrederim.

Muhammed ibn İshak'ın Muhammed ibn Ebû Muhammed kanalıyla İbn Abbâs'tan rivâyetine göre Kureyş müşriklerinden bir grup el-Velîd ibnu'l-Muğîra'nın yanında toplanmışlardı. Velîd, onlar arasında şerefli (hatırı sayılır) birisiydi. Hacc mevsimi de gelmişti. Velîd onlara: "Ey Kureyş topluluğu, hacc mevsimi geldi. Arap

¹⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, XIII, 441-448.

¹⁰⁹ İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tah. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâr-ı Taybe, Riyâd, 1420/1999, IV, 30.

¹¹⁰ Hicr, 15/92

¹¹¹ Rahman, 55/39

hey'etleri bu mevsimde size gelecekler. Onlar muhakkak Şu arkadaŐınızın (Muhammed'in) durumunu ŐiŐitmiŐlerdir (ve size de soracaklardır). Onun hakkında bir görüŐte birleŐin de ayrılıŐa düŐüp birbirinizi yalanlamayın: birinizin sözü diŐerinininkini yalan çıkarmasın." dedi. Onlar: "Ey Abdi Őems. sen söyle, bizim için bir görüş söyle de biz de onu söyleyelim." dediler. O: "Hayır, siz söyleyin ki dinleyeyim." dedi. Onlar: "Kâhindir, deriz." dediler. O: "Hayır, o bir kâhin değildir." dedi. "O delidir, deriz." dediler. "Hayır, o bir deli değildir." dedi. "O Őâirdir, deriz." dediler. "O bir Őâir değildir." dedi. "O büyücüdür, deriz." dediler. "O bir büyücü değildir." dedi. "O halde ne diyelim?" diye sordular da: "Allah'a yemin olsun ki onun sözünde bir tatlılık var. Siz, Şu söylediklerinizden hangisini söylerseniz söyleyin onun hakkında sylediğinizizin bâtil olduğu hemen bilinir. Herhalde yine de onun hakkında söylenebilecek sözlerin en uygunu "O bir büyücüdür." demenizdir. Onun hakkındaki bu sözü duyunca herhalde yanından hemen uzaklaŐıp dağılırlar." dedi. ŐŐte onlar hakkında Allah Tealâ: "Onlar ki Kur'ân'ı parçalara ayırmıŐlardı. Rabbına andolsun ki onların topuna birden mutlaka soracağız." âyet-i kerimelerini indirdi.¹¹² Râzi Şöyle devam eder: "onlara topuna.. soracağız" ifadesiyle, 'işte o gün ne insana, ne cinne günahı sorulmayacak"(Rahman, 39) âyetleri nasıl telif edilebilir?" denilirse, âlimler buna birkaç Şekilde cevap vermiŐlerdir der ve daha sonra kendi görüşünü Şöyle belirtir:

“Bizim Şöyle dememizdir: Cenâb-ı Hakk'ın, "ŐŐte o gün ne insana, ne cinne günahı sorulmayacaktır" ifadesi, nefyin ummiliğini; "işte Rabbine andolsun ki onlara, topuna yapmakta oldukları Şeyleri elbette soracağız" ifadesi de, "muktesimîn"e ait ve râci olup, has, hussî bir ifadedir. Hussi ifadenin, genel

---

¹¹² Bedreddin etiner, *Esbab-ı Nzl*, ağrı Yayınları: 2/536-537

(umûmî) olan ifadeden önce geldiğinde şüphe yoktur.”¹¹³ Görüldüğü gibi Râzi âyette geçen "işte Rabbine andolsun ki onlara, topuna yapmakta oldukları şeyleri elbette soracağız" ifadesinin âyette geçen “muktesimin” denilen topluluğa has olduğunu, diğer âyette geçen hitabın ise umum ifade ettiğini belirtir.

B. ÇAĞDAŞ TEFSİRLER

a) Hadis Rivayetleri

“Boşanan kadınlar, üç kuru süresi beklerler”¹¹⁴ ayetindeki "kuru" kelimesinin hayız anlamında olduğunu söyleyen Yazır Hz. Âişe'den rivayet olunan, "Cariyenin boşanması iki kez ve iddeti iki hayızdır." hadisini zikreder.¹¹⁵ Çağdaş tefsir bilginlerinden Vehbe Zuhayli de, Resulullah (s.a.v.)'in Fâtıma bint Ebî Hubeş'e söylediği: "Kur" günlerinde namazı bırak" hadisini delil göstererek lafzın aybaşı hali anlamında olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

Bakara süresi 234 ve 240 âyetlerindeki iki ayrı iddet süresini çağdaş müfessirlerden İzzet Derveze, 234. âyetin 240.ıncı âyeti neshettiğini söyleyerek âyetler arasındaki işkâli çözmeye çalışmıştır.¹¹⁷ Bakara 234 âyetinin inişiyle birlikte kadının matem süresi bir yıldan dört ay on güne indirilmiş oldu. Ve Buhari'den bir rivâyeti nakleder. Abdullah b. Zübeyr: "Osman b. Affan'a dedim ki: Bakara sûresi

¹¹³ Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 218-219

¹¹⁴ Bakara, 2/228

¹¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 780

¹¹⁶ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yayınları, 1/576

¹¹⁷ Es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Ensar Neşriyat: 1/284

234. ayeti, 240. ayeti neshetmiştir. Neden onu mushafa yazıyorsun? Bana şu cevabı verdi: Ey kardeşimin oğlu, Kur'andaki hiç bir şeyin yerini değiştiremem".¹¹⁸ Seyyid Kutup ise, ortada neshi gerektirecek bir durumun olmadığını, içeriklerinin farklı niteliklere sahip olduğunu, âyetin birinde dul kadının istediği takdirde kullanabileceği bir hakkından söz edilirken, bir diğer âyette ise onun kesinlikle yerine getirmekle yükümlü olduğu bir görevinin belirtildiğini söyler.¹¹⁹

Abdesti bozan şeylerle ilgili olan ... أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ ... “ ...Kadınlara dokunursanız...”¹²⁰ âyetinde geçen “ لَامَسْتُمُ ” lafzı, âyetteki yeri itibariyle hakîkî olarak “ dokunma” ve mecâzi olarak “ cinsel ilişki” anlamının her ikisine de uygun gelmektedir. İzzet Derveze, Bakara 236-237 ve Ahzap 49. âyetlere atıfta bulunarak, kelimenin "mes" (dokunma) anlamında "vafî" cimâdan kinaye olarak kullanıldığını, O halde "mes" kelimesinin "mülânese" kelimesiyle eşit olduğu "mülânese" (dokunma) kelimesinin cima mânâsında olduğunun kabul edilmesi gerektiğini söyler.¹²¹ Diyanet tefsirine baktığımızda, Kur'ân-ı Kerîm'in burada kullandığı kelimenin her iki mâna için de uygun olduğu, birini diğerine tercih mümkün olmadığı, böyle ihtimalli durumlarda kelimedenden bir hükme varılamayacağını belirtmiştir. Hz. Peygamber ve sahabenin uygulamasına bakıldığında ulaşılan sahih sonucun ise yalnızca deri ile dokunmanın abdesti bozmadığı, âyette kastedilen dokunmanın "cinsî temasta bulunmak" mânâsında anlaşılması gerektiği belirtilmiştir.¹²²

¹¹⁸ İzzet Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis, Ekin Yayınları: 5/262-263

¹¹⁹ Kutup, Seyyid, Fizilal'il Kur'an, Madve Yayıncılık, İstanbul, I.s.530

¹²⁰ Nisa 4/43; Maide, 5/6

¹²¹ Derveze, İzzet, et-Tefsiru'l-Hadis, Ekin Yayınları: 6/139

¹²² Kur'an Yolu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: II/56

b) Sebeb-i Nüzul Rivayetleri

Enfal süresindeki "Onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü. attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı."¹²³ âyetini Hamdi Yazır âyetin sebeb-i nüzulü ile açıklıyor. Elmalılı Hamdi Yazır'ın (d.1878\ö.1942) belirttiğine göre Kureyş ordusu Bedir günü savaş mahalline gelince Hz. Peygamber buyurmuştu ki, "İşte Kureyş, gurur ve iftihar ile geldi. Allah'ım bunlar senin Resulünü inkâr ediyorlar. Bana verdiğin va'di senden istiyorum ya Rabbi!" Bu esnada Cebrail (a.s) geldi ve Resûlullah (sav)'a: "Bir avuç toprak al, onlara, doğru at" dedi. İki taraf savaşa tutuşunca Hz. peygamber de bir avuç toprak aldı ve onu düşman askerlerinin yüzlerine doğru attı ve "Şâheti'l-vücûh (Yüzleri kurusun)" dedi. Bunun üzerine düşman saflarında gözleriyle meşgul olmayan hiçbir müşrik kalmadı. Ve böylece düşman tarafı bozguna uğradı, müminler de onların enselerine bindiler; bir yandan öldürüyorlar, bir yandan da esir alıyorlardı. Ancak savaş sona erince müslümanlardan "şöyle kestim, böyle vurdum, böyle esir aldım" diye ileri geri konuşanlar ve yaptıklarıyla övünenler oldu. İşte söz konusu âyet bu olay üzerine nazil olmuştu¹²⁴

Nisâ süresindeki "Sarhoş olduğunuz zaman söylediğinizi bilene kadar ve cünüp iken, yolculuk hâriç, yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın."¹²⁵ âyetinde geçen الصلاة "es-salât" lafzından kaynaklanan işkâli, Ömer Nasuhi Bilmen (d.1882 – ö.1971), âyetin sebeb-i nüzulünü zikrederek halletmeye çalışır. Rivâyete göre

---

¹²³ Enfal,8/17

¹²⁴ Elmalılı, Hak Dini, IV, 2379-2380

¹²⁵ Nisâ, 4/43

İslâm'ın başlangıcında sarhoş edici şeyler daha yasaklanmamıştı. Abdurrahman İbni Avf hazretleri bir gün yemek ve şarap hazırlayarak eshabı kiramdan bazısını evine davet etmişti. Bunlar yiyip içtikten sonra yatsı namazı vakti gelmişti, içlerinden bir zatı imamlığa geçirip namaza başladılar. O zat, sarhoşluk sebebiyle Kâfirun sûresi (109/2) yanlış okuyarak Allah'ın beyanına aykırı bir okuyuşta bulundu. Bu hâdise üzerine bu âyeti kerime nâzil olmuştur. Bu da, gösteriyor ki, âyetin kastedtiği asıl mânâ namaz kılınacak yer değil, bilakis namazın kendisidir.¹²⁶ Elmalılı da "salât"tan kastın namazgâh olmadığını, böyle bir mânâ vermek için lafzı esas mânâsından çıkarmanın yanlış olacağını belirtmiştir.¹²⁷ Diyanet tefsirin de الصلاة "es-salât"tan maksadın namaz olduğunu, âyette geçen "âbirî-sebîl" "yolu geçenler"den maksatın "yolu mescid-den geçenler, mescidte oturmadan bir tarafından girip diğer tarafından çıkarak yoluna devam edenler" olmadığını, kelimenin normal yolculuk manasına geldiğini belirtilmiştir.¹²⁸

---

¹²⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, a.g.e.

¹²⁷ Elmalılı, Hak Dini

¹²⁸ Kur'an Yolu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: II/53-54

II. ULÛMU'L-KUR'AN VE MÜŞKİLÜ'L-KUR'AN KİTAPLARI

Kur'an'ı Kerim'de müşkil görünümü arzeden âyetlerle ilgili değerlendirmeler, Ulumu'l-Kur'an kitaplarında "Ma'rifetü Mühimi'l Muhtelif"¹²⁹ veya "Fi Müşkilihî ve Mühimi'l İhtilafî ve't-Tenâkuz"¹³⁰, müşkilü'l-Kur'an kitaplarında "Babu't-Tenâkuz ve İhtilaf" başlıkları altında işlenmiştir. Ulumu'l-Kur'an kitaplarının çağdaşlarına baktığımızda kaynak olarak yukarıda zikrettiğimiz klasik iki eserden sıkça faydalandıklarını görüyoruz. Bizde çalışmamızın bu bölümünde özellikle bu alandaki meşhur iki eser olan "el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân" ve "el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an" ve İbn Kuteybe'nin Te'vilü Müşkilü'l-Ku'ran özelinde incelememizi sürdüreceğiz. Bu iki Ulumu'l-Kur'an kitabı yazılış gayeleri gereği her başlığı ayrıntısına inmeden işlemişlerdir. Müşkilü'l Kur'an konusunda da aynı tavrı sergilemişlerdir. Müşkillerin giderilmesi adına genelde te'vil ve te'lif metoduyla dil unsurunu kullanmışlardır. Azda olsa tarihi malzemedен de yararlanmışlardır. Mesela وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ “ İnsanları sarhoş halde görürsün, oysa onlar sarhoş değillerdir”¹³¹ ifadesindeki birinci sarhoşluğun kıyametin kopuşunda ortaya çıkan korkudan meydana gelen mecâzi sarhoşluk, ikincisinin ise hakîki sarhoşluk olduğu ifâde edilmiştir.¹³²

Bir diğer örneğimizde ise, وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ "Rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık!"¹³³ âyetiyle, وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا “Allah'tan hiçbir sözü

¹²⁹ Zerkeşi bu konuyu el-Burhan'da bu başlık altında 35.bölümde işlemiştir

¹³⁰ Suyuti, el-İtkân'ında bu konuyu 48. Bölümde ele almıştır.

¹³¹ Hacc 22/2

¹³² Zerkeşi, a.g.e., II, 60; Suyuti, a.g.e., II, 77

¹³³ En'am 6/23

gizleyemezler”¹³⁴ âyetleri arasında ilk bakışta bir çelişki varmış vehmi oluşuyor. En’am süresindeki âyet, müşriklerin dünyadaki şirklerini gizlediklerini gösterirken, diğer âyette ise hiçbir şeyi gizleyemeyeceklerini bildirmektedir. Zerkeşî, bu vehmi ortadan kaldırmanın iki yolu olduğunu söyler, bunlar: a) kıyametin çeşitli durakları vardır. Bunlardan bazısında müşriklerden yalan vuku bulacağı gibi bazısında vuku bulmayacaktır. b) yalan sadece sözlerinde olacak, organları ise doğruları söyleyecektir.¹³⁵

Müellifler bazen de dil unsurunu kullanarak müşkilleri halletme yoluna gitmişlerdir. وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ “Andolsun bu beldeye”¹³⁶ diğer bir âyette ise “Ve şu emîn beldeye yemin ederim ki”¹³⁷ âyetlerinden birincisinde yemin edilemeyeceği bildirilirken, ikinci âyette beldeye yemin edilmektedir. Bu işkâl şöyle izale edilmiştir. Birinci âyetteki لَ harfi olumsuzluk anlamı katmamaktadır. Araplar لَ harfini bazen kelimelerinde zâid olarak kullanırlar, fakat mânâsını iptal ederler, dikkate almazlar. Yani kullanıldığı halde cümle içinde bir fonksiyonu yoktur.¹³⁸

Ayrıca يَنْظُرُونَ مِنْ طَرَفٍ خَفِيٍّ “Bugün artık gözün keskindir”¹³⁹ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ “göz ucuyla gizli gizli baktıklarını”¹⁴⁰ âyetlerinde de kelimeye iki ayrı mânâ verilmesinden doğan işkâl vardır. Kutrup, birinci ayetteki بَصْرُكَ kelimesinin manasını, sahip olduğun ilim, görerek sağladığın bilgi, kuvvetli bir bilgidir, şeklinde

---

¹³⁴ Nisa 4/42

¹³⁵ Zerkeşî, a.g.e., II, 56

¹³⁶ Beled, 90/1

¹³⁷ Tin, 95/3

¹³⁸ Zerkeşî, a.g.e.,s.46; Suyuti, a.g.e., II, 79

¹³⁹ Kaf, 50/22

¹⁴⁰ Şura, 42/45

açıklamıştır. Araplar بصر بكذا sözü ile bildi mânâsında kullanmışlardır, yoksa gözle görmek mânâsına değil.¹⁴¹

Şimdi de asıl konumuz olan müşkillerin giderilmesi adına tarihi malzemedan yararlanıp yararlanılmadığı konusuna gelelim. Ulumu'l Kur'an kitaplarında işkâllerin giderilmesinde tarihî malzemedan, çok cüz'î şekilde yararlanılmış. Örneğin Zerkeşî'nin el-Burhan'ında birkaç tarihi malzemeye rastlayabildik. Şimdi onları sırasıyla zikrelelim:

Âl-i İmran süresinde اَتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ “Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun”¹⁴² diğeri bir âyette ise فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ “gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun”¹⁴³ denilmektedir. İlk âyette gerçek anlamda ve tam olarak Allah'tan korkulması emredilmişken, ikinci âyette ise gücünüzün yettiğince buyurulmuştur. Bu durumda âyetler arasında sanki bir çelişki varmış zannı doğurmaktadır. Bu çelişkili görünen durumun giderilmesi sadedinde, ikinci âyetin birinci âyeti neshettiği ancak faziletinin ve ecrinin devam ettiği söylenmiştir. Bu âyet-i kerime nazil olunca, ashab-ı kiram, buyruğun ağırlığını hissederek: “Ey Allah'ın Rasûlü! Buna kim güç yetirebilir?” diye sormuşlar, bunun üzerine Yüce Allah: "O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun" (Teğâbün, 64/16) buyruğunu indirerek bu âyet-i kerimeyi nesh etmiştir.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ Suyuti, a.g.e., II, 77

¹⁴² Al-i İmran, 3/102

¹⁴³ Teğâbün, 64/16

¹⁴⁴ Zerkeşî, a.g.e., II,57; Suyuti, a.g.e., II, 76; Menahilu'l İrfan fî Ulumi'l-Kur'an,II,188; Demirci Muhsin, Tefsir Usulü ve Tarihi, M Ü İ F V Y, İstanbul, 2001,

Nisâ süresinin “Eğer adâletli olamayacağınızdan korkarsanız, bir tane (hanım) alınız”¹⁴⁵ âyetiyle “Kadınlar arasında tam adâlet elinizden gelmez”¹⁴⁶ âyeti arasındaki işkâl de şöyle giderilmiştir. Birinci âyet hukukun ifasıyla ilgilidir ve bu mümkündür. İkinci ayet ise insan gücünü aşan kalbî meyille alâkalıdır. Bu ise insan iradesinde değildir. Hz. Peygamber’in de hanımları arasında taksim yaparak şöyle dua ettiği rivâyet edilir: “Ey Allah’ım bu benim gücümün yettiği şeyleri taksim etmemdir. Senin gücünün yettiği, benim ise gücümün yetmediği şeylerin taksiminden dolayı beni kınama (hesaba çekme)”¹⁴⁷

Bir başka misal de şudur: Bakara süresinde فَانفُوا النَّارَ¹⁴⁸ Tahrîm süresinde نَارًا¹⁴⁹ gelmiştir. Dikkat edilirse kelime birincide ma’rife, ikincisinde ise nekre gelmiştir. Zerkeşî bu işkâli şöyle açıklar: Tahrîm süresindeki âyet Bakara süresinden önce Mekke devrinde nâzil olmuştur. İnsanlar bu dönemde o kelimeyle ilgili bilgileri yoktu. Bunun için nekre gelmiştir. Bakara süresindeki النَّار ise Medine’de nâzil olmuştur. İnsanlar artık o kelimeyi biliyorlardı bu yüzden bu âyette ma’rife gelmiştir.¹⁵⁰ Görüldüğü gibi Zerkeşî âyetteki işkâli mekkî-medenî ayrımıyla gidermeye çalışmıştır.

Zerkeşî ayrıca وَاللَّهُ يُعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ “Allah seni insanlardan koruyacaktır”¹⁵¹ âyetinin muhtevası ile Hz. Peygamber’in Uhut Savaşında dışının kırılmış olması arasındaki işkâle de değinir. Zerkeşî bu işkâli gidermek için iki seçenek zikretmiştir:

---

¹⁴⁵ Nisa, 4/3

¹⁴⁶ Nisa, 4/129

¹⁴⁷ Zerkeşî, a.g.e., II,57; Suyuti, a.g.e., II, 76

¹⁴⁸ Bakara, 2/24

¹⁴⁹ Tahrîm, 66/6

¹⁵⁰ Zerkeşî, a.g.e., II,64

¹⁵¹ Maide, 5/67

Birinci olarak tarihî bir malzemeyle işkâl giderilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki, söz konusu âyet Uhut Savaşından sonra nâzil olmuştur. Uhut Savaşı hicretin üçüncü senesinde vaki olmuştur, fakat bu âyetin yer aldığı Mâide süresi'nin sonu ise Medine'de nâzil olmuştur. Dolayısıyla ortada bir müşkil bulunmamaktadır. Diğer taraftan lâfzî bir yorum getirmiştir. Âyette geçen “ismet” ten maksat öldürmedir. Hz. Peygamberin dişi kırılmıştır fakat öldürülmemiştir. Yani Allah (c.c.) Hz. Peygamberi öldürülmekten korumuştur.¹⁵² Görüldüğü gibi âyetteki işkâl hem tarihî malzeme, hem de dil unsuru kullanılarak giderilmiştir.

Şimdi de Müşkili'l-Kur'an konusunda ilk müstakil eser sayılan İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde konuyu ele alış şeklini ele alalım. İbn Kuteybe, mülhitlerin Kur'ân'da ihtilaf ve tenâkuz bulunduğu iddialarına cevap vermek ve mânâsında kapalılık bulunan bazı müşkil ve müteşâbih âyetleri açıklamak amacıyla yazdığı¹⁵³ *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde, Kur'ân'ın bazı âyetleri arasında görülen zahirî ihtilaf sebepleri üzerinde durmuş ve işkâle neden olan hususların izale edilmesi noktasında, aralarında tarihî malzemenin kullanılmasının da bulunduğu muhtelif çözümler ileri sürmüştür. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*'ın 590 sayfalık hacmi içerisinde 20 sayfalık bir bölümde "Babu't-tenâkuz ve'l-İhtilaf" başlığı altında âyetler arasındaki tenâkuz ele alınmıştır. Diğer konular ise usulde başka başlıklar altında incelenen konuları içermektedir.¹⁵⁴ Eserde daha ziyâde

---

¹⁵² Zerkeşi, a.g.e., II,66

¹⁵³ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 22-23; krş. Yerde, Adem, *İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler Ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat*, SÜİFD, 16 / 2007, s. 48

¹⁵⁴ Demirci, Sabri, a.g.e., s.14

belâğata önem verilmiş ve Kur'an kıraat, gramer, lügat yönünden ele alınmıştır.¹⁵⁵ Şimdi önce İbn Kuteybe'nin tarihî malzeme kullandığı âyetlere bakalım, daha sonra diğer işkâl giderme yollarını ele alalım.

İbn Kuteybe'ye göre sebebi ne olursa olsun anlamında kapalılık bulunan her lafza kısaca *müşkil* denmektedir.¹⁵⁶ Bu çerçevede terimin Kur'ân ilimleri arasındaki yaygın anlamını genişletmiş ve müşkil sınırları içinde değerlendirilemeyecek kimi âyetleri bu kapsamda değerlendirmiştir. Bu bağlamda sınırlı sayıda tarihi malzeme de kullanmıştır. Söz gelimi Enfâl sûresi 32. âyetinde kâfirlere atfedilen "Allah'ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse, üzerimize gökten taş yağdır, yahut bize acıklı bir azap getir!" sözünü söyleyen kişi ile, Meâric sûresinin "İsteyen biri, olacak bir azabı istedi." âyetinde geçen kimsenin, tarihsel bir şahsiyet olan "en-Nadr b. el-Haris" olduğunu kaydetmiştir.¹⁵⁷

İbn Kuteybe, "Allah, Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu (sizin de anlayıp) bilmeniz içindir."¹⁵⁸ âyetini de, cahiliye ve erken dönem tarihsel durumuyla izah etmiştir. O, kan dökmenin, yol kesmenin, çapulculuk yapmanın ve intikam gütmenin âdet haline geldiği bir dönemde bu âyet ile harem sınırlarının insanlara güvenli bir mekân

¹⁵⁵ Kurt, Mustafa, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, İstanbul 1996, s.97; Sabri, a.g.e, s.29

¹⁵⁶ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 102.

¹⁵⁷ İbn Kuteybe, a.g.e., 50-51

¹⁵⁸ Mâide 5/97

olduğunu, haram ayların (Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb) da savaş korkusundan emin zaman dilimleri olduğunu ve bu suretle Allah'ın insanlara maişet ve maslahat temin etme imkanı verdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Harem'e gönderilen kurbanlık hayvanların, hem kendilerinin hem de sahiplerinin emniyet içinde olmalarını sağladığını, keza Harem'in bitkilerinden gerdanlık takılmış olan develerin de Allah tarafından insanların maişet temin etmelerine sebep kılındığını kaydetmiştir.¹⁵⁹

İbn Kuteybe ayrıca “Onların üzerine çamurdan pişirilmiş sert taşlar yağdıracağız”¹⁶⁰ âyeti bağlamında, Hz. Nuh'un çocuklarına dair Tevrat'ta okuduğunu söylediği bir anekdot aktarmıştır.¹⁶¹

İbn Kuteybe tarihi malzemeyi hayli sınırlı bir şekilde kullanmıştır. O, ayetlerdeki işkâlin giderilmesi için başka yollara da başvurmuştur:

İbn Kuteybe'ye göre kırâat ihtilafı, sadece hareke ihtilafı, irab ve mânâ ihtilafı, harf ve mânâ ihtilafı, sadece şekil ihtilafı, şekil ve mânâ ihtilafı, takdim-tehir ihtilafı ve ziyade ve noksanlık ihtilafından ibarettir.¹⁶² Ancak zikredilen mânâ ihtilafından maksat, İbn Kuteybe'nin ifadesiyle bir tezat ihtilafı değil, muhtemel anlamların hepsinin de geçerli kabul edilebileceği “teğayür” ihtilafıdır. Meselâ, “وَادَّكَّرَ بَعْدَ أُمَّةٍ” (*Uzun bir zaman sonra hatırladı*)¹⁶³ ayetinde geçen “ümme” kelimesi “بعد أمه” (*Unuttuktan sonra*) şeklinde de okunmuştur ki, sözlük anlamları farklı olsa

¹⁵⁹ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, 53

¹⁶⁰ ez-Zâriyât, 51/33

¹⁶¹ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, 57

¹⁶² Örnekleri için bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, 36-38.

¹⁶³ Yusuf 12/45.

bile sonuç itibariyle her iki kırâat de aynı noktaya çıkmakta, aralarında herhangi bir tezat bulunmamaktadır.¹⁶⁴

Diğer yandan İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*'ında Kur'ân'ın 42 kadar müşkil âyetinin mecâzî yönünü açıklar.¹⁶⁵ Buna göre "فأمة هاوية" (*Onun annesi cehennemdir*)¹⁶⁶ âyeti ile "وأزواجه أمهاتهم" (*ve hanımları da müminlerin anneleridir*)¹⁶⁷ âyetinde geçen sırasıyla "أمة" ve "أمهاتهم" kelimeleri mecâzî anlamda kullanılmış olup birinci âyette, tıpkı annenin çocuğunu kucağına alıp sarması gibi cehennem de kafiri içine alıp kuşatacağı ifade edilirken, ikincisinde Hz. Peygamber'in eşlerinin evlilik, saygı ve hürmet bakımından anne mesabesinde oldukları belirtilmektedir.¹⁶⁸

Kur'ân'da işkâle yol açan hususlardan biri de ondaki birden fazla manaya gelen müşterek lafızlardır. Kur'ân'ın pek çok âyetinde geçen bu tür lafızlardan 48'ni İbn Kuteybe *Te'vil*'inde şerh etmiştir¹⁶⁹ Meselâ, "hüdâ" kelimesi irşat etti, açıkladı¹⁷⁰, çağırdı, davet etti¹⁷¹ ilham etti¹⁷², infaz etti¹⁷³; "ümme" kelimesi bir sınıf¹⁷⁴, zaman, vakit¹⁷⁵, rabbânî önder¹⁷⁶; "millet" kelimesi, âlimlerden bir cemaat¹⁷⁷,

¹⁶⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 40. (nakl. Adem Yerinde, *İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler Ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat*, SÜİFD, 16 / 2007, s. 36)

¹⁶⁵ Kurt, Mustafa, *İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı*, İstanbul 1996, s. 173.

¹⁶⁶ el-Kâri'a, 101/9.

¹⁶⁷ el-Ahzâb, 33/6

¹⁶⁸ Bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, 104.

¹⁶⁹ Bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 441-515.

¹⁷⁰ Fussilet, 41/17; es-Secde 32/26; el-A'râf, 7/100

¹⁷¹ er-Ra'd, 13/7; el-Enbiyâ, 21/73.

¹⁷² Tâhâ, 20/50.

¹⁷³ Yusuf 12/53.

¹⁷⁴ el-Bakara, 2/213; el-En'âm, 6/38.

¹⁷⁵ Yusuf 12/45; Hüd, 11/8.

¹⁷⁶ en-Nahl, 16/120.

din¹⁷⁸, aynı dine mensup topluluk¹⁷⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Yine Bakara sûresinin 228. âyetinde geçen "kurû" kelimesi de müşterek bir lafız olup kadınlarda görülen hem hayız hem de temizlik dönemini ifade eder.¹⁸⁰ Bu sebeple Kur'ân'da yer alan çok anlamlı kelimelerin manaları belirlenirken, son derece dikkatli olunmalı, derin araştırma yapılmalı ve muhakkak cümlenin bağlamı nazar-ı dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde hata ihtimali yüksek olur.¹⁸¹

Âyetler arasında görülen ihtilaf sebeplerinden biri de, harf-i cerlerin birbirlerinin yerine kullanılmasıdır. Arap dilinin bu özelliği bilinmezse eğer, bazı âyetlerin anlamı yanlış anlaşılabilir. Mesela, "وما ينطق عن الهوى إن هو إلا وحي يوحى" (*O arzusuna göre konuşmaz, O (bildirdikleri) vahiyden başkası değildir*)¹⁸² âyetin de "ile (ilsâk)" anlamına gelen "ب" harf-i cerri yerine "den, dan (tecâvüz)" anlamına gelen "عن" harf-i cerri kullanılmıştır. İbn Kuteybe bu şekilde harf-i cerlerin birbirinin yerine kullanıldığı 15 kadar âyeti izah etmiştir.¹⁸³

III. HADİS LİTERATÜRÜNDE “KİTABU'T-TEFSİR”LER

Hicrî I. yüzyılda (sahabe döneminde) Müşkilü'l-Kur'ân'a dair bazı sahabelerin yorumlarından oluşan dağınık malzeme sonraki nesillere hadis rivâyetleri içerisinde genel manada tefsir rivâyetleri ile birlikte sözlü gelenek şeklinde intikal

---

¹⁷⁷ Âl-i İmrân 3/104.

¹⁷⁸ ez-Zuhruf 43/22-23.

¹⁷⁹ el-Mü'minûn 23/52; en-Nahl 16/93.

¹⁸⁰ Daha fazla örnek için Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vil*, 441-515.

¹⁸¹ Adem Yerinde, *a.g.m.*, s. 38

¹⁸² en-Necm, 53/3.

¹⁸³ Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, 565-578. (krş. Yerinde, Adem, *a.g.m.*, s. 40)

etmiştir.¹⁸⁴ Ancak hadis rivayetlerinin hicrî II. asrın başından tedvin edilmesiyle birlikte şifahî bilgiler kayıt altına alınmış, husûsen tasnifin altın çağı olan üçüncü asır ile beraber hadis musannefâtında “kitabı’t-tefsir” başlıklı bölümler açılmıştır. Bu başlık altında tasnif ve tanzim edilen rivâyet malzemesi içinden kimileri âyetlerde görülen işkâllere dairdir ve bunlar umumiyetle sahabenin Hz. Peygamber’e sordukları soruları muhtevidir. Sınırlı sayıdaki bu rivayetlerden bazıları şöyledir:

Tirmizi’nin Muğire b. Şu’be’den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) bazı ihtiyaçlar için Muğire’yi Necranlılar’a göndermişti. Necran ahali, “Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi.”¹⁸⁵ âyetindeki “Ey Harun'un kız kardeşi....” diye okumakta olduğunuz şey hakkında görüşün nedir? Musa, İsa’dan şu kadar önce değil midir? diye sordular. Buna karşı nasıl cevap vereceğini bilemeyen Muğire, döndüğünde durumu Rasulullah’a anlattı. O da şöyle buyurdu: “Onlar, kendilerinde önceki peygamberler ve salih kimselerin isimlerini çocuklarına isim olarak vermekteydiler. Bunu onlara haber vermedin mi?”¹⁸⁶ Yani Hz. Peygamber âyetteki kardeşten maksadın, aynı ana babadan meydana gelen çocuklar olmadığını, buradaki Harun’un Musa’nın kardeşi değil de, onun adının verilmiş olduğu başka bir kişi olduğunu belirtmiştir.

Ahmed b. Hanbel’den nakledilen bir rivayette ise Meryem süresindeki “İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur.”¹⁸⁷ ayeti ile “Muhakkak ki

---

¹⁸⁴ Yerinde, Adem, *İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler Ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat*, SÜİFD, 16 / 2007, s. 46

¹⁸⁵ Meryem, 19/28

¹⁸⁶ Müslim, Âdâb, 9; Tirmizi, Kitabı’t-tefsir, 19; ayrıca bkz. Yıldırım Suat, a.g.e., s.179, Pak Süleyman, a.g.e., s.130

¹⁸⁷ Meryem, 19/71

Allah, iman edip iyi davranışlarda bulunan kimseleri, zemininden ırmaklar akan cennetlere kabul eder”¹⁸⁸ ayeti arasındaki müşkilden dolayı sahâbe arasında ihtilaf oluşmuş ve bunun üzerine Hz. Peygamber müşkili şöyle gidermiştir: “Hiçbir iyi ve kötü kalmaksızın herkes oraya girecektir. Fakat mü’minlere Hz. İbrahim’e olduğu gibi serin ve selâmet olur. Hatta cehennem serinliğinden dolayı hışırtısı duyulur. Sonra muttakiler kurtulur, sonra zalimler orada diz çökmüş olarak bırakılır.”¹⁸⁹

Nisâ sûresi 95. âyeti bağlamında kaydedilen haberler de müşkil kapsamında değerlendirilebilir. Şöyle ki, “Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) va’d etmiştir; ama mücahitleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır.”¹⁹⁰ âyetinin baş tarafında cihada çıkanlarla, evlerinde oturanların aynı olmadığı vurgulanırken, daha sonra her iki grup içinde cennet vaat edilmektedir. Sonuçta her iki grupta cennete girecekse, savaşa katılanların durumunu izah etmek gerekir.

Buharî’de âyetle ilgili yer alan rivâyetlerden¹⁹¹ anlaşıldığına göre, söz konusu ayetin nüzulü sırasında içeriye görme özürlü bir sahâbi olan Abdullah b. Ümmü Mektum girmiş, kendisinin de savaşa gitmek istediğini, ancak özründen dolayı bu isteğini gerçekleştirmediğini söylemiş, bundan sonra âyetin ilk inişinde bulunmayan “özrü olmaksızın” bölümü, sonra gelen âyete eklenmiş ve böylece özür

---

¹⁸⁸ Hac, 22/14

¹⁸⁹ Ahmet b. Hanbel, Müsned, I, 433; ayrıca bkz. Yıldırım Suat, a.g.e., s.260, Pak Süleyman, a.g.e., s.131

¹⁹⁰ Nisa, 4/95

¹⁹¹ Buhari, Kitabu’t-Tefsir, 114

sahibi kimseler bu kapsamdan çıkarılmıştır. Böylece âyette savaşa çıkmayıp da kendilerine cennet vaat edilenlerin, bunu özürleri sebebiyle yaptıkları anlaşılınca müşkil ortadan kalkmış olmaktadır.

Diğer yandan kimi âyetlerde geçen kavramlar sahâbe arasında tartışma konusu olmuş ve vahyin ilk ve doğrudan muhatabı olan Hz. Peygamber işkâli ortadan kaldırmıştır Meselâ *الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ* “İman edip de imanlarını bir haksızlıkla karıştırmayan kimseler, işte korkudan emin olmak onların hakkıdır ve hidayete erenler de onlardır”¹⁹² ayeti indiği zaman bu, Hz. Peygamber’in sahabilerine ağır gelmişti. Rasulullah’a, “Ey Allah’ın Rasulu! içimizde nefesine zulüm etmeyen kim var ki?” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Buradaki zulüm sizin sandığınız gibi değildir. Burada kastedilen şirktir. Lokman’ın kendi oğluna söylediği sözü işitmediniz mi?: *“Evladım, sakın Allah’a ortak koşma, çünkü şirk büyük bir zulümdür.”*¹⁹³ buyurmuştur.¹⁹⁴

Kitâbu’t-Tefsirlerde sadece Hz. Peygamber’den değil, İbn Abbâs gibi sahâbilerden de müşkillerin giderilmesine dair rivâyetler vardır. Rivâyete göre bir zat İbn Abbas'a gelerek kıyâmette insanların hesabı, kâfirlerin kendi durumlarına ilişkin tavırları, yer ile göklerden hangisinin daha önce yaratıldığı hakkındaki âyetler ve yüce Allah’ın kimi lazım sıfatlarının geçmiş zamanlı “كان” fiilinin haberi olarak geçtiği âyetlerin kendisine ihtilafı gibi göründüğünü söyler ve ondan, bu hususlara açıklık getirmesini ister. İbn Abbâs da keskin idraki ve Arap dili ve edebiyatına olan

¹⁹² En’am, 6/82

¹⁹³ Lokman, 31/13

¹⁹⁴ Buhari, Kitabu’t-Tefsir, 296; ayrıca bkz. Yıldırım Suat, Peygamberimizin Kur’an Tefsiri, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1983, s.201; Pak Süleyman, Müşkilü’l Kur’an, yayımlanmamış doktora tezi, Konya, 2000, s.129; Menna Halil el – Kattan, Ulumu’l Kur’an, Timaş Yayınları, 467

vukufiyeti sayesinde zikri geçen hususlara, soruyu soran zatı tatmin edecek şekilde açıklık getirir.¹⁹⁵

IV. ÇAĞDAŞ KUR'AN ÇALIŞMALARI

Çalışmamızın bu bölümünde günümüz Kur'an çalışmalarından seçmeler yaparak müşkil âyetlerin nasıl ele alındığını tespit etmeye çalışacağız. İlk örnek olarak çağdaş araştırmacılardan Ömer Özsoy'un "Allah, kötülüğü emretmez."¹⁹⁶ âyeti ile "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şırmarmış elebaşlarına emrederiz, onlarda orada kötülük işlerler."¹⁹⁷ âyeti arasındaki teâruz sadedinde kaydettiklerine bakalım. Özsoy, âyetteki "mutreflerine emrederiz" ifadesinde, toplumu felakete sürükleyen şartın bizzat Allah (c.c.) tarafında hazırlandığı gibi, Kur'an'ın bütünlüğüne ters düşen bir zorlama yoruma başvurulduğunu söyleyerek âyette yer alan "bir ülkeyi yok etmek istediğimizde..." İfadesinin "ülkelerin yok olmasıyla ilgili koyduğumuz yasa şudur..." şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade eder.¹⁹⁸ Ayetteki *Emr* kelimesinin normatif bir buyruk olmadığını, tıpkı gök cisimlerinin hareket kanunlarını belirleyen tekvini bir *Emr* olduğunu, bunun gibi toplumlarının mütreflerinin de bozgunculuk çıkarmalarının zorunlu fonksiyonları olduğunu söyler.¹⁹⁹ Prof. Dr. Halis Albayrak da "Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine" adlı eserinde konuyu benzer tarzda yorumlamıştır. Allah'ın

---

¹⁹⁵ Buhârî, "Tefsir" 41. Ayrıca Bkz. Hakim, Ebû Abdullah Muhammed en-Nisâburî, *el-Müstedrek alâ's*

-*Sahihayn*, Haydarabad, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1915, II, 394; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 724-725.

¹⁹⁶ A'raf, 7/28

¹⁹⁷ İsrâ, 17/16

¹⁹⁸ Özsoy, Ömer, *Sünnetullah (Bir Kur'an İfadesinin kavramlaşması)*, Ankara 1999, s.172-173

¹⁹⁹ Özsoy, Ömer, a.g.e., s.174; ayrıca bkz. Çiçek, Yakup, a.g.e., s.93

peygamberleriyle dahi perde arkasından melekler vasıtasıyla konuştuğu halde nasıl olurda normal insanlara direkt olarak böyle bir emri verebileceğini söyler. O da buradaki “emr”in kevnî bir buyruk olduğunu söyler.²⁰⁰

Bir başka örnek olarak da şunu kaydedebiliriz: Allah Teâlâ, Nisa süresi 23.ayette evlenilmesi haram olan kadınları sayarken وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ “ Ve iki kız kardeşi (bir nikâh altında)bir araya getirmenizde haramdır. Ancak (cahiliye devrinde geçen geçmiştir (affedilmiştir).” buyururken Mü’minun süresinin 5-6. ayeti kerimelerinde ise: وَالَّذِينَ هُمْ لِأُزْوَاجِهِمْ حَافِظُونَ أَلَا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ “ ve onlar ki, ırzlarını (iffetlerini) korurlar; ancak eşlerine ve ellerinin sahip olduğu (cariyelerine) karşı münasebetleri müstesnadır. (bunlarla ilişkilerinden dolayı) kınanmış değildir.” buyurmaktadır.

Bu iki âyetten birincisi, hür olsun, cariye olsun iki kız kardeşi, bir nikâh altında bulundurmanın haramlığına delâlet etmektedir. İkinci âyetin zahiri ise, hür olmayan iki kız kardeşi, tek nikâh altında toplamanın, mübah ve caiz olduğuna dalâlet etmektedir. Bu da âyetler arasında bir tenâkuzun olduğu şüphesi uyandırmaktadır. Hâlbuki âyetlerin nüzûl zamanı, yeri ve koşulları farklılık arz etmektedir. Mü’minun süresindeki âyet Mekke döneminde inmiştir, bu karşın Nisâ süresindeki âyet ise Medine döneminde inmiştir.²⁰¹

Bir başka misal olarak da, Nisâ süresinde "Allah mallarıyla ve canlarıyla cihat edenleri, (savaşa katılmayıp da) oturanlardan derece bakımından üstün kılmıştır.

²⁰⁰ Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'anla Tefsiri*, 1996, s.131-133

²⁰¹ Aydın, Muhammed, Kur'an ayetlerinde çelişki görünümü veren sebepler ve giderilmesi, Sakarya Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, s.43

(Ancak) Allah hepsine de (hem cihat edenlere hem de cihada katılmayıp geride kalanlara) güzellik vadetmiştir.”²⁰² buyrulmaktadır. Âyeti siyâkı içerisinde bir bütün olarak ele almadığımız takdirde âyet müşkil duruma gelmektedir. Halbuki âyet siyâkıdan koparılmadan ele alınacak olsa savaşa katılmayıp geride kadın ve çocuklar ile kaldıkları ecir alanların, keyfi olarak cihada katılmayanlar değil, hastalıklarından dolayı mazereti olup geride kalanlar olduğu görülecektir. Böylelikle âyetteki çelişki görünümü ortadan kalkacaktır.²⁰³

Son olarak şu rneği verebiliriz: Meryem sresinin “*Sizden cehenneme uğramayacak yoktur*”²⁰⁴ ifadesine göre m'min-kafir her insan cehenneme uğrayacaktır. Diğer bir âyette²⁰⁵ ise inananların oradan uzaklaştırılacaklarını söylemektedir. Âyetler arasındaki çelişki gibi görünen vehmi Hz. Peygamber, “Vürûd “girmek” mnsıdır. İyi ve kötü, her insan cehenneme girecektir. Ancak cehennem Allah'ın izniyle mü'minleri yakmayacak, aynen İbrahim (a.s)'a olduğu gibi serin ve selamet olacaktır. Serinliğinden dolayı cehennemın esintisi duyulacak, sonra Allah mü'minleri kurtaracak, kafirleri de diz üstü çökmüş halde bırakacaktır” şeklinde açıklayarak işkâli ortadan kaldırmıştır.²⁰⁶

---

²⁰² Nisa, 4/95

²⁰³ nver, Mustafa, Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü (Bütünlük zerine), Sidre Yayınları 159

²⁰⁴ Meryem, 19/71

²⁰⁵ Enbiya, 21/101

²⁰⁶ Soysaldı, Mehmet, Nüzulünden Günümüze Kur'an Ve Tefsir, Fecr Yayınları:s.180

SONUÇ

Kur'an'ı Kerim insanlığın hidâyeti ve mutluluğu için Allah tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen ilahi bir kitaptır. Kur'an indiği dönemden bu yana insanlar tarafından anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli Kur'ani ilimler ortaya çıkmıştır. Bu ilimlerin bir tanesi de Müşkilü'l-Kur'an ilmidir. Müşkilü'l-Kur'an ilmi Kur'an'a yüzeysel bakanların, onda gördüklerini iddia ettikleri çelişkileri açıklamaya, Kur'an'da öyle bir tenâkuzun olamayacağını göstermeye çalışır. Bizim çalışmamızın konusu da, Müşkilü'l-Kur'an ilmi çerçevesinde müşkil olduğu söylenen âyetlerin giderilmesinde müfessirlerin izlemiş olduğu yol ve kullandığı kaynaklardı. Çalışmamızda müfessirlerin, müşkil âyetlerin giderilmesinde tarihi malzemedan yararlanıp yararlanmadıklarını, yararlanmışlarsa hangi tür tarihi malzemedan yararlandıklarını tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızda çeşitli tefsirler, Ulûmu'l-Kur'an kitapları, Hadis kitaplarının kitabu't-tefsir bölümleri ve çağdaş Kur'an çalışmalarından faydalandık. Tefsir kitaplarını klasik ve çağdaş tefsirler diye iki bölümde inceledik. Tesbit ettiğimiz kadarıyla müfessirler ayetlerdeki müşkilliği giderirken tarihi malzemedan yararlanmakla birlikte daha çok dil unsuruyla konuyu açıklamaya çalışmışlardır. Tarihi malzemeyi daha ziyâde klasik tefsirlerden, Taberi, İbn Kesir tefsirlerinde rastladık. Örneğin Fahreddin Razi, daha ziyade dil unsuru kullanarak ayetlerdeki müşkili halletme yoluna gitmiştir. Bazen ayetlerdeki müşkili diğer ayetlerle izah etmeye çalışır; yani ayeti ayetle tefsir metoduna başvurur. Müşkillerin izahında çok sık tarihi malzeme kullanmaz, ancak delil olarak gördüğünü de nakletmekten kaçınmaz. Çalışmamızın sonucunda gördük ki, müfessirler ayetlerdeki işkali giderirken tarihi malzemedan

yararlanmakla birlikte daha çok dil unsuruyla konuyu açıklamaya çalışmışlardır. Diğer yandan Ulumu'l-Kur'an Kitapları Müşkillerin giderilmesi adına genelde te'vil ve te'lif metoduyla dil unsurunu kullanmışlardır. Az da olsa tarihi malzemedeki yararlanmışlardır. Çağdaş Kur'an çalışmalarına baktığımızda da tarihi malzeme çok sınırlı bir şekilde kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

ALBAYRAK, Halis,

- Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri, Şule Yayınları ,1996

- Tefsir Usulü, Şule Yayınları, 1998

AYDIN, Muhammed,

- Kur'an âyetlerinde çelişki görünümü veren sebepler ve giderilmesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001

BİLMEN, Ömer Nasuhi,

- Tabakatu'l-Müfessirin, Büyük Tefsir Tarihi, İstanbul 1973

CERRAHOĞLU, İsmail,

- Tefsir Usulü, AÜİF Yayınları, Ankara, 1976

ÇETİNER, Bedreddin,

- Esbab-ı Nüzul, Çağrı yayınları

ÇİÇEK, Yakup,

- Müşkilü'l-Kur'an, (Makale), MÜİF Dergisi, İstanbul, 1995

DEMİRCİ, Muhsin,

- Tefsir Usulü ve Tarihi, İstanbul, 1998

DEMİRCİ, Sabri,

- Kur'an'da Müşkil Ayetler, İstanbul, 2005

Derveze, İzzet,

- et-Tefsiru'l-Hadis, Ekin Yayınları

Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi,

- Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed Muhammed Şâkir),
Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000,
- Ebu ZEHRA, Muhammed,
- İslam Hukuku Metodolojisi, Ankara, 1997
- el-KADÎ, Abdulfettah,
- Esbab-ı Nüzul Sahabe ve Muhaddislere Göre, (trc. Prof.Dr. Salih Akdemir), Ankara
1996
- Es-Sabuni, Muhammed Ali,
- Safvetü't-Tefasir, Ensar Neşriyat
- Es-SALİH, Subhi,
- Kur'an İlimleri, (trc. M.Said Şimşek), İstanbul, 1994
- Fahrudin Er-Râzi İbnu'l-Allâme Ziyâuddîn Ömer,
- *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Dârul-Fikr, Beyrut, 1401/1981
- İbn Kesir, Ebûl'l-Fidâ İsmail b. Ömer,
- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tah. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâr-ı Taybe, Riyâd,
1420/1999
- KURT, Mustafa,
- *İbn Kuteybe veTefsir Anlayışı*, İstanbul 1996
- Kutup,Seyyid,
- Fizilal'il Kur'an, Madve Yayıncılık, İstanbul
- MENNA HALİL, el – Kattan,
- Ulumu'l Kur'an,Timaş Yayınları, İstanbul , 1997
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekat,
- Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, İstanbul, 1979

ÖZSOY, Ömer,

- Sünnetullah (Bir Kur'an İfadesinin kavramlaşması), Ankara 1999

PAK, Süleyman,

- Müşkilü'l Kur'an, yayımlanmamış doktora tezi, Konya, 2000

SUYUTİ, Celaluddin Abdurrahman,

- el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 1987

- Esbab-ı Nüzul, (trc. İbrahim Seyfi Oymalı)İstanbul, Fatih Yayınevi

ŞAHİN, Osman,

- Kur'an'ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları, Ylt, 1996

TURAN, Abdalbaki,

- Şamil İslam Ansiklopedisi

ÜNVER, Mustafa,

- Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü (Bütünlük Üzerine), Sidre Yayınları 1996

YAZIR, Muhammed Hamdi,

- Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, 1979

YERİNDE, Adem,

- *İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler Ve Etrafında Oluşan Bilimsel*

YILDIRIM, Suat,

- Peygamberimizin Kur'an Tefsiri, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1983

ZERKEŞİ, Bedru'd-Din,

- el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, Tarihsiz

Zuhayli, Vehbe,

- et-Tefsirü'l-Münir, Risale Yayınları

ÖZET

Müfessirler Kur'an müşkillerinin giderilmesi için çeşitli yol ve yöntem takip etmişlerdir. Bu yollardan birisi de tarihsel malzemenin kullanılmasıdır. İşte çalışmamızın temel amacı meselenin bu yönünü ele almaktır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte müşkil, müşkilu'l-kur'an ilmi hakkında bilgiler verdik. Birinci bölümde ise işkâle yol açan sebepler ve işkâli giderme yollarını incelemeye çalıştık. İkinci bölümde ise asıl konumuz olan müşkillerin giderilmesinde tarihi malzemenin kullanımını tahlil etmeye çalıştık.

Bu çerçevede, tarihi malzeme olarak Hz. Peygamber'den hadis rivayetleri, ayetlerin sebab-i nüzulü ile ilgili rivayetler, siyer malzemesi, hatta nasih-mensuh ayırımı ve mekki medeni ayırımıyla ilgili görüşler ve rivayetler tarihi malzeme olarak ele alınmıştır.

Özetle, bu araştırmada, Kur'an müşkillerinin tarihi malzeme kullanılarak ele alınmasının imkan, oran ve boyutları tespit edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Commentators of the Holy Quran have followed various ways and methods for eliminating mushkilats (problems) of the Holy Quran. One of these ways is to use the historical material. The basic point of our study is to concentrate on this aspect of the matter.

Our study consists of an introduction and two sections. In the first section, we tried to summarize the mushkil (problem), the science of mushkil (problem) of the Holy Quran, the causes leading to mushkil between Koranic verses, and ways of eliminating of the muskhils (problems) which were supposed to exist. In the second section, we focused on using of historical material for eliminating of these muskhils and gave various examples about that. At this point we dealt with the ideas and narrations on Prophetic traditions, and rivayah on revelation causes of the Koranic verses, and materials of line of prophetic conduct (siyer), and the distinction between the nâsîh and the mensuh and between Makki verses and Madanî verses, as a historical material.

Briefly in this study we have tried to determine possibility and proportion and dimensions of the usage of Koranic muskhils as a historical material.